

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

VI. évfolyam (2012) 4. szám

Magyar Tudomány Napja Székelyudvarhely, 2012

2012. november 10-én, a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett ünnepség keretében Zepeczaner Jenőt a helyismereti források kutatása és muzeológusi munkássága terén elért eredményeiért az Areopolisz egyesület és a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont Udvarhelyszéki Tudományért díjban részesítette. A díjat a tudományos munkásságát elismerő oklevél és egy bronz kispasztika alkotja, az utóbbi Sánta Csaba szovátai szobrászművész alkotása.

Eredményekben gazdag történelmekutatói munkássággal büszkélkedhet városunk közismert személyisége: Zepeczaner Jenő.

A Haáz Rezső Múzeum egykori igazgatójának élete Marosvásárhelyről indult, középiskolai tanulmányait Szovátán végezte, történelemtanári képesítését a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerezte. Néhány év történelemtanári munkásság után az udvarhelyi múzeum munkatársa, majd 1975-től igazgatója lett.

Nevéhez számos kiállítás szervezése, gazdag szerkesztői tevékenység, tudományos és ismeretterjesztő előadások sora kötődik. 2009-től a Székely címer-, pecsét- és zászló-történeti munkacsoport aktív tagja. Tanulmányait folyóiratok, mint a Korunk, a Művelődés és a Székelyföld, tudományos évkönyvek, mint az Areopolisz tanulmánykötetek vagy a Csíki Székely Múzeum Évkönyvei, továbbá tudományos tanulmánykötetek hasábjain olvashatjuk.

Önálló kötetei, forrásközlései és tanulmányai a történelmekutatás terén elért eredményeit szemléltetik. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történelmét tárgyaló, valamint céhtörténeti írásai hiánypótló kutatói tevékenységét bizonyítják.

Kutatásairól, tevékenységéről a következőképpen vall Zepeczaner Jenő:

„Harmincnyolc évig dolgoztam a székelyudvarhelyi múzeumban, kutatásaim a legtöbb alkalommal a múzeumi szükségleteket elégítették ki, a kiállítások háttéréül szolgáltak. Máskor én választottam témát, ami közel állt a szívemhez.

Körülbelül 3-4 kérdéskörben próbáltam újat felfedezni. Mindig nagy élvezettel olvastam a forrásokat, levéltári dokumentumokat, amelyek sokszor száraznak tűnhetnek azok számára, akik nem élik bele magukat. Történészek sokszor mondják, hogy: milyen izgalmas témát találtam..., de ez csak számukra izgalmas.

Kutatási témáim közt említhetem Orbán Balázs életét és munkásságát. Elmondhatom, hogy sikerült egy pár olyan dolgot tisztáznom, ami tévesen ment át a köztudatba. Összesen megközelítőleg 13-14 cikket és tudományos tanulmányt közöltem e témában.

Egy más téma a székelyudvarhelyi, majd a székelyföldi céhek tárgyi emlékei, a behívótáblák, pecsétek és céhcímerek. Az összegyűjtött anyagból kiállítás is készült, és annak ellenére, hogy a levéltárat Csíkszeredába vitték,

Fotó: Balázs Ödön

A Címer és pecsét a Székelyföldön kiállítás megnyitóján közreműködött Derzsi Dénes gitárművész

Fotó: Balázs Ödön

A záróünnepségen fellépett a marosvásárhelyi Cantuale énekegyüttes

Fotó: Balázs Ödön

Az Udvarhelyszéki Tudományért díjat Zepeczaner Jenő történész vehette át

Fotó: Balázs Ödön

sikerült néhány olyan dolgot publikálnom, ami nem jelent meg addig sehol.

A székelyföldi fürdők története ugyancsak egy kevésbé ismert téma volt, amivel többet foglalkoztam. Kezdetnek Szováta történetét kutattam, melynek eredményeként megírtam, majd közzétettem az említett helység történetét. Később más fürdőről is írtam, mint Korond, Homoród-fürdő, Szejkefürdő stb. E kutatások eredményei főként tudományos tanulmányok által hasznosultak.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharcra vonatkozó kutatásaim eredménye 1999-ben megjelent kötetem (Udvarhelyszék az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején), majd 2005-ben dr. Pál-Antal Sándor akadémikussal közösen közzétük az udvarhelyszéki forradalomra vonatkozó levéltári dokumentumokat is.

Minden kutatott kérdéskör eredménye más és más formában materializálódott. Orbán Balázusra vonatkozó kutatásaim a lengyelfalvi emlékházban lettek felhasználva, céhes kutatásaim több kiállítás alkalmával, a fürdők történetére vonatkozó kutatásaim a sejkafürdői kiállításban.

Egy másik terület, amiben újat alkottam, a fényképezés volt. Munkám során szembesültem a gondolattal, hogy bizonyos tárgyakat érdemes vagy meg kell örökíteni. Mivel nem tudok rajzolni, ezért a fényképezőgépet vettem a kezembe. Tagja voltam a fotóművészek szövetségének is.

Kutatásaim másodrendűek voltak, és erre tanú mindenki, aki a múzeumban dolgozik, mert a múzeumi munka olyan, hogy nem sok időt hagy. Főként kis múzeumok esetében van ez így, ahol minden a muzeológus.

Amióta nyugdíjba mentem, kicsit felszabadultam, több időm van kutatni. Munkámat, de az udvarhelyi történészek munkáját általában megnehezíti, hogy a levéltárak, a forrásanyag, amiből dolgozni kell, több városba vannak, utazni kell. Ezen újabban könnyít a tény, hogy lehet fényképezni a levéltárakban. Így össze tudtam állítani egy gazdag dokumentumtárat, amiből még sok évig tudok dolgozni.

A közelmúltban leginkább a székely szimbólumokhoz kötődően végeztem kutatásokat, közöltem tanulmányokat, vettem részt kiállítások összeállításában. Itt meg kell említenem az Üzenet a múltból című kiállítást, melynek keretében kiállításra került a székely nemzet pecsétnyomója is.”

Kolumbán Zsuzsanna

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népelet. Néphagyomány.
VI. évf. (2012) 4. szám

Közgyűjteményeink

4 Mihály János: A gyimesközéploki Csángó Hagyományörző Ház

Népi kultúra

7 Lőrincz Ilona, Lőrincz József: Érmelléki vendégballadák Székelypálfalván

10 Mihálykó Ferencné Györfi Ilona: A karácsonyi ünnepkörrel

Életutak

12 Daczó Katalin: Bogdán Rozália összegzése
12 Bogdán Rozália: Napló életemről, 1896.

Közreadja Nagy Gyöngyvér.

16 Kelemen Albert: A Majális utcától az atyhai kollektív gazdaságig. Zalányi Tibor életútja II.

20 Mihály János: Dr. Mezei Ödön

Tárgyi örökségünk

22 Róth András Lajos: A színes papír történetéből 4. A márványpapírok

História

25 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai hivatalának kezelésében 16. A Székelykeresztúri Múzeum iratgyűjteménye (II.)

28 Sófalvi András: Kustaly vára

*A címlapon: a Bogdán gyermekek: Jankó, Ferenc, Anna és Rozália.
Lásd cikkünket a 12. oldalon.*

Médiapartnerek:

UDVARHELYI Híradó

H
K
Hargita Kiadó

SZABADIDŐKALAUZ

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népelet. Néphagyomány.
VI. évfolyam (2012) 4. szám

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.

Igazgató: Szöcs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsanna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szöcs Klára) telefonszámon, illetve az megrendeles@oroksegunk.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon találhatóak.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., DTP Stúdió

A gyimesközéploki Csángó Hagyományörző Ház

Az előzmények¹

Gyimesközéplokon már 1989 előtt volt néprajzi gyűjtemény. Ezt Szócs János muzeológus, történész alapította és rendezte be egy jellegzetes csángó házban, amely a csíkszeredai múzeum tulajdonában volt. 1989 után azonban „csúfot üttek belőle”. A gazdátlanul maradt gyűjteményt Mihók György kultúrigazgató vette pártfogásba 1991-ben, amikor a helyi polgármesteri hivatal alkalmazottja lett. Rendbe tetette az épületet és összeszedte a széthordott tárgyakat, mindent megtéve annak érdekében, hogy ne váljon közprédává, ami még a múzeum anyagából megmaradt. Időközben a csíkszeredai múzeum pénzt kapott beruházásra. A gyimesközéploki csángó házat bevitték Csíkszeredába, ahol újra felépítették. Az épület nélkül maradt gyűjteményt a kultúrotthonban raktározták el, egy ideiglenes kiállítás is berendezve belőle.

Ezek az „események”, valamint a rohamosan változó csángó életforma arra ösztönözték Mihók György kultúrigazgatót, hogy a néprajzi tárgyak begyűjtése és szakszerű tárolása érdekében minden tőle telhetőt megtegyen. Látva, hogy „végveszélyben” van a Gyimesekben is a hagyományos világ és annak eszköztára, az önkormányzat vezetőit arra kérte, bocsássák rendelkezésére azt az 1934-ben község házának épült ingatlant, amely üresen állt, omladozott, de véleménye szerint kellő felújítás után egy hagyományörző háznak megfelelő és alkalmas lett volna. A nemes cél elérése érdekében Mihók György egy, a csángó szokásokat megelevenítő színdarabot írt, hogy az előadásokból begyűlt összeget az épület feljavítására fordíthassák. Közben megismerkedett dr. Hamza Lászlónéval, a tordasi Sajnovics János Egyesített Általános és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (Magyarország) igazgatónőjével, aki a hagyományörző ház létreho-

Közgyűjteményeink

zásának lelkes támogatója lett. 2007 februárjában magyarországi turnét szervezett a csángó színjátszók számára, amely olyan sikeres volt, hogy hazatérve hozzá is láthattak a javítási munkálatokhoz. Az önkormányzat is beleegyezett a hagyományörző ház létrehozásába az említett épületben, a község költségvetéséből pénzt biztosítva a munkálatok befejezéséhez. Közben Mihók György újból elkezdte gyűjteni „a csángó holmikát”, hogy legyen mivel berendezni a felújítás alatt lévő házat. Munkájában számos vállalkozó és magánszemély (helybéli és határon túli) segítette.

Az avató

2010 kora őszére megvalósult mindaz, amit Mihók György megálmodott és kezdeményezett Gyimesközéplekon. A 34. alkalommal megszervezett Tatros Forrásánál Csángófesztivál (szeptember 25-26.) egyik kiemelkedő programja volt a Csángó Hagyományörző Ház avatója, amelyen számos neves szakember is részt vett, többek közt Magyarországról Halász Péter néprajzkutató. A rendezvény támogatói és szervezői Hargita Megye Tanácsa, a Hargita Megyei Kulturális Központ (szakmai útbaigazítással segítette a munkálatokat), Gyimesközéplek Önkormányzata, a Csángó Ifjak Középleki Szervezete és a Gyimesközépleki Ordasok Hagyományörző Néptáncgyűttes voltak. A hagyományörző házat szeptember 25-én 11 órától avatták fel fotókiállítás-megnyitóval, illetve népi mesterségek bemutatójával egybekötött ünnepség keretében. Az ünnepségen a látogatóknak csángó asszonyok mutatták be a csipkekötést, néhány hímzésformát, a csángó ing készítését, szövést stb. A gyimesközépleki plébános által végzett felszentelés volt a záróakkordja a négy éve tartó munkának, amelynek eredményeképp létrejött Gyimesközéplekon a hagyományörző ház, hogy „melegágya legyen a csángó kultúrának és hagyományainak”.²

A hagyományörző ház és berendezése

A kitűzött cél az volt, hogy egy olyan hagyományörző házat hozza-

nak létre, ami több mint egy tájház vagy múzeum. Lehessen oktatásra is használni, legyen egy hely, ahol a népi mesterségeket, a gyimesi csángó hagyományokat el lehet sajátítani, „amíg még van akitől”. Ezért úgy rendezték be a szobákat, hogy lehessen ott dolgozni, pl. szőni, csipkét kötni, hímezni stb. A berendezést többnyire a falu egykori gyűjteményéből „örökölték” meg, ahonnan sok minden elveszett, de a nagyobb dolgok szerencsére megmaradtak. A hiányzó tárgyakat a falu önkéntes adakozói pótolták. Az épület közösségi terme néprajzi konferenciák szervezésére is alkalmas. Ebben a teremben a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményének archív képeiből (az 1910–1930-as években készültek) és Ádám Gyula gyimesi zenészekről készült fotóiból létrehozott állandó fényképiállítás van. Így az ide látogató vendégek vagy a helybeli gyermekek megismerhetik a múlt század elején élt elődöket, az akkori embereket, viseletüket, szokásaikat. A tetőteret is beépítették. Ott egy olyan bemutató üzlet szeretnének létrehozni, ahol a házilag, helyben készített „csángó holmi” lesz kiállítva (csipkés lepedő, csipkés kendező, csángó ruhák, tarisznya stb.), hogy a turistaszezonban a hagyományörző házba látogatók tudjanak vásárolni. Ezzel arra próbálják ösztönözni a csángó népi mestereket, hogy otthon is dolgozzanak, ne adják fel a régi foglalkozásokat, hiszen az általuk előállított tárgyak, viseletdarabok iránt még manapság is van kereslet.

Ugyancsak a tetőtérben kapna helyet egy helytörténeti könyvtár, amelynek állománya a Gyimesekről megjelent könyvekből állna össze. A hagyományörző házban van néhány vendégszoba is (20 ágy), így többnapos népművészeti tábor szervezésére is alkalmas, ugyanakkor a szálláslehetőséget olyan diákok is igénybe vehetik, akik néhány napos tanulmányi útra jönnek a Gyimesekbe. A gazdasági épületekben, az istállóban tímár- és szücsműhely, a csűrben faragóműhely (ez a tevékenység már el is kezdődött) berendezését tervezik. Ezek kivitelezése azonban az anyagiak szűkös volta miatt akadozik. A nehézségek ellenére reméljük, hogy a gyi-

mesközéplaki Csángó Hagyományörző Ház a „csángó tudás” tárháza marad, amelynek felkeresése továbbra is élményt jelent minden turistára, avagy néprajzos szakember számára.

Mihály János

1. Mihók György személyes közlése
2. Péter Petra: *A gyimesközéplaki tudás háza*. Lásd: <http://szekelyhon.ro/news/news/10370/a-gyimeskozeploki-tudashaza.html>

Érmelléki vendégballadák Székelypálfalván

Székelypálfalva a Hargita megyei Farkaslaka községhez tartozik. Hegyvidéki falu. Ide jött férjhez, Nagy Mózeshez 1949-ben az érmelléki Tarcsa melletti Nagylaposon született Egri Ilona. Amit a hozománylevél se rögzített, jó pár érmelléki népballadát is hozott magával szülőföldjéről a fiatal asszonyka, amelyeket aztán igen ritkán, csak szűk családi körben énekelt. 1981 decemberében, disznóvágáskor pár lírai dallal együtt tizenegy népballadát rögzítettünk (az adatközlő lánya és veje, e sorok írói) hangsúlyra az akkor 53 éves adatközlőtől a Nagy családnál. Nagyon örültünk az épen maradt „hozománynak”, hisz ezen kívül csak egy helyi jellegű új balladát, a Butyka Imre balladáját sikerült jegyeznünk Pálfalván a 103 éves Ilyés Asztalos Mária Magdolna nénitől az 1977. évben.

Nagylapos tipikus alföldi tanya volt a Partiumban, Érmihályfalva és Értarcsa között. Az édesapa, Egri György zselléerként napszámból, vincellérekedsből tartotta fenn a családot. A tanyasi világ szabályai szerint lánya, Ilona korán kezdte a munkát, a különböző munka- és éneklési alkalmakkor tanulhatta azokat a balladákat, énekeket, amelyeket ilyen sokáig megőrzött. A kislány iskoláskorától a család Értarcsára költözött, bizonyára itt tovább gyarapodott az adatközlő balladatudása. A faluban kiváló hangjának, zenei hallásának köszönhetően még énekvezérként is szolgált a templomban, amikor a II. világháború idején a pap és a kántor a fronton volt. A papné olvasta az ígét, Egri Ica kántorizált. Már nagylány korában költözött a család Érmihályfalvára, amikor ő nemsokára kiszakadt az alföldi közegből. A Magyar Népi Szövetség tanfolyamán, Brassóban ismerkedett meg jövődöbelijével. Férjhez ment: átültetett virág lett, az alföldről egy jellegzetes hegyvidéki faluba került. Székelypálfalva második szülőföldjévé vált, ahol közösségi feladatokat is betöltött: volt falufelélős, nőbizottsági elnök, megyei képviselő. Sajnála-

tos módon a kiváló szellemi teljesítményt nyújtó adatközlő egy agyvérzés után ma szinte semmire sem emlékszik.

Lássuk a vendégballadákat, amelyek 1949-ben jöttek Székelypálfalvára. A hangfelvétel sorrendjében a következők:

Holi Eszter (A szülőgyilkos lány). Állítólag a hajdani Szovjetunióhoz tartozó Fertősalmáson történt meg ez a tragikus eset. A balladának sok változata ismeretes Szatmár megyéből, de ez, a miénk egy szép, csiszolt formájú variáns.

Babir bíró lánya (A halálra táncoltatott leány). Egyik legelterjedtebb klasszikus balladánk, száznál jóval több változata ismeretes. Bura László a *Szatmári népballadákban* huszonegy kutatópontról huszonhat változatát említi. Csáki Bözsike, Csáki Juliska, Csáki Mariska, Katí, Rozáli, Rózsika, Sági Erzsike, Sági Mariska, Szegvári Mariska bennük a halálra táncoltatott lány nevei. Változatunk egy dallammal élő, értékes darab.

Bereg Náni (A gyerekgyilkos anya). Ez is igen elterjedt Szatmárban. Berek Náni, Szabó Vilma, Szabó Irma, Orbán Terka a tragikus hős nevei. Variánsunk szép, teljes, értékes.

A Gyorsan, gyorsan, kedves lovam (A kedvese után haló legény) balladának Vargyas Lajos 137 változatáról tudósít, ebből 34 erdélyi és Kárpátokon túli. Ezek többnyire töredékek vagy több ballada van bennük összeolvasztva. Nem érvényes ez a *Háromszéki népballadákban* (Bukarest, 1973) közölt 32–39. számú változatokra, valamint az általunk gyűjtött variánsra sem, amely szép, ép és klasszikus darab, dallama is értékes, régi stílusú.

A Rózsa Sándor (betyárballada), *Patkó Bandi* (betyárballada), *Nem messze van ide Kismargita...* (betyárballada) is a műfaj értékes darabjai, de sok variánsuk ismeretes, akár csak a *Szépen legel...* kezdetű (A juhászba szerelmes kisasszony) történetének. A *Dávid felesége* (A hitetlen férj) víg-

Nagy Mózesné Egri Ilona

balladának kevés erdélyi variánsa ismeretes, ezért értékesebb. Egy másik alkalommal rögzítettük a *Megy az erdész vadászni...* kezdetű románcszerű új balladát, amelynek szintén sok változata ismert. Mindegyik gyűjtött változat értékesnek mondható, mert dallammal énekelt, teljes, élő darabjai balladaköltészetünknek.

A balladák értékelésekor megvizsgáltam, hogy mennyire tökéletes variánsai az eddig gyűjtötteknek, kiadványokban megjelenteknek, és hogy van-e sok variánsuk. Ugyanis az ismert változatok kis száma növeli a gyűjtött darab értékét. Főleg az erdélyi variánsok érdekeltek, hisz Erdélyt a „balladák földjeként” ismerjük, és arra is figyeltem, hogy az Érmellékkal szomszédos néprajzi vidéken gyűjtötték-e az általam talált balladák változatait. Megvizsgáltam a Bura László által megjelentetett *Szatmári népballadák* című kötetet (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978) és az Almási István által közzétett *Szilágysági magyar népzene* című kiadványt (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979). Úgy tűnik, a kelengyés ládába több értékes népballada került. Ezek közül a következő bemutatását tűztük ki célul.

Egy családi asztal...

(A leányát megátkozó anya)

Egy családi asztal meg vagyon terítve,
Közepében levél, piros a pecsétje.
„Férjhez kérnek, anyám”, „Ne menj, édes lányom!”
„Ne menj, édes lányom, drága virágszálom!”

Nem hallgat a szóra, férjhez adta magát.
Elátkozta anyja egyetlen leányát.
„– Mikor mész a hitre, rázzon ki a hideg,
Első vacsorakor szálljon ki a lelked!”

Megszólal először a kisebbik vőfi:
– Jaj, jaj, nénémasszony, bágyadt a menyasszony!
Másadszor megszólal a nagyobbik vőfi:
– Jaj, jaj, nénémasszony, beteg a menyasszony!
Harmadszor megszólal maga a vőlegény:
– Jaj, jaj, édesanyám, meghalt az én mátkám!

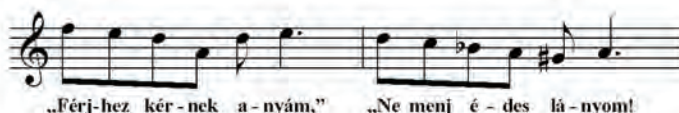
Amerre én járok, még a fák is sírnak.
Gyenge ágaikról levelek lehullnak.
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
Mért is átkoztam meg egyetlen gyermekem.

Vargyas Lajos *A magyar népbalada és Európa* című tanulmányában (II. köt., Bp., 1976) *Anyai átok* témacímmel ennek a balladának 75 magyarországi változatát jelzi, de Erdélyből, Hunyad és Maros-Torda megyékből mindössze egyet-egyét. Ő tulajdonképpen ezt a statisztikát 1972. december 31-én lezárta. Kiegészül a sor egy igen szép nagyszalontai változattal, amelyet eredetileg Szendrey Zsigmond és Kodály Zoltán közölt a

Nagyszalontai Gyűjtésben (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIV. Bp., 1924), újraközölte Faragó József az *Ószékely népbaladák* című gyűjteményben (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár, 1998. 20. szám). Itt, a változathoz fűzött jegyzetben jelzi Faragó, mint mai balladakutatásunk tapasztalt szakértője, hogy a téma Európa-szerte ismert, az olasz, francia, bolgár, holland és angol folklórban egyaránt. A Nagyné Egri Ilona

Énekelte: Nagy Mózesné Egri Ilona, 53 éves, 1981, Székelypálfalva

Parlando

II. Változat 3. sor eleje:

Énekelte: Nagy Mózesné Egri Ilona, 53 éves, Székelypálfalva, 1981.

Gyűjtötték: Lőrincz Ilona és Lőrincz József.

A kazettás magnón rögzített dallamot lekottázta Major Magdolna. Számítógépen a kottát készítette Csathó Kunigunda.

énekelte változat mind viszonylagos ritkasága, mind a témának az európai folklórban való elterjedése miatt értékesnek számít. Magán viseli a klasszikus népbaladák jellemző vonásait. Az átok erejébe vetett hit mindenképpen középkori tudatállapotra utal. Balladái homály uralkodik a cselekményben, nem tudni, hogy az édesanya (aki sok változatban özvegy) miért átkozta meg a lányát, miért elenezte a házasságot: mert félt a lányától, mert még túl fiatal volt a lány, a fiatalok vagyoni különbsége miatt, vagy pusztán önzésből, gonoszságból? A négy szakasz tökéletes szerkezetben egyesül, az elbeszélő művekben kötelező bevezetés, tárgyalás, befejezés a lehető legrövidebben, legtömörebben adja elő az egyetemes jellegű szerelmi tragédiát. Habár hiányoznak a részletek, a részletező moz-

Székelypálfalva legöregebb székelykapuja

zanatok, mégis jól körvonalazódik a tragikus történet. A lány a kegyetlen anyai tiltás ellenére férjhez akar menni, de a szülői átok fogott rajta, meghal a menyegzőn. A szakaszokban uralkodó drámai feszültséget, amelyet csak erősít a párbeszédes forma, katarzisossá oldja az utolsó szakasz líraisága, az anya kétségbeesett monológja. Az ismeretlen szerzők egy közismert népdal sorait szerkesztették be a szövegzárlatba, amely tökéletesen illeszkedik a történethez, és hangulatilag lezárja azt.

A balladai alaphelyzethez tartozik, hogy az anya özvegyasszony, hisz egyébként a törvény betartásáról az apának kellett volna gondoskodnia. Így az is érthetőbbé válik, hogy miért nem akarja lányát férjhez adni: fél az egyedüllétől.

A szöveg mélystruktúrájában két ellentét húzódik. Az egyikben a középkori szokásjog, hogy a szülő dönt a gyereke jövőjéről, ütközik össze a szerelem szabadságának törvényével. A másikban az egyetemes anyai szeretettel szemben a sorsrontó átok áll. Rájuk épül a bűn és bűnhődés kettős motívuma: bűnhődik a lány, hogy megszegte az ősi szokásjogot, bűnhődik az anya, mert átkot mondott „egyetlen”, „virágszál” lányára.

Mértéktartóak, de igen hatásosak a szöveg nyelvi elemei. Nincsenek székelypálfa tájszók benne, de jelzés értékű a „vőfi” alföldi, tájnyelvi kifejezés. Kierzik a sorok tiszta magyar nyelve-

zetéből, hogy a ballada szülőhelye az Érmellék, Kazinczy Ferenc, a magyar irodalmi nyelv megalapozójának szülőföldje.

Régies, népies veretükkel választékosaknak számítanak a *vagyon*, *nénemasszony*, *mátkám* kifejezések.

Már az első szakaszban megteremtődik a vers régies hangulata a „*piros szerelem*” archetipikus jelző és a „*virágszál*” *leány* ösmetafora által. Valamint a „*vagyon*” régies igealaknak köszönhetően. További költői eszközök, fokozás, hármas ismétlés, misztikus szám használata teszi hatásossá a szöveg stílusközegét. A négyütemű (4/2//4/2) felező tizenkettes verselés mellett belső rímek, páros rímek erősítik a verszenét, a szöveg hangulatát. Az elemzés-értelmezés során egyértelművé válik, hogy nem egy töredékről van szó, hanem a közösségi használat folytán a végsőkig csiszolódott változatról, hiszen a négy szakasz tökéletesen illeszkedik.

A balladát lekottázó Major Magdolna zenetanárnő szerint dallama új stílusú, négyes ütemű, tempója parlando. A beszédrítmus jól illeszkedik az elbeszélő jelleghez. Az első és negyedik sorok azonosak, a második is ereszkedő jellegű, a harmadik a megszokottól eltérő variáns. Valószínűleg egy már meglévő népdal dallamára alkották a szöveget.

A hangfelvételen pár sajátos tartalmú és hangulatú alföldi népdal is van, de ezekről majd egy másik al-

Székelypálfalva madártávlatból

kalommal. Még csak annyit: az Érmellék Szilágyság és Szatmár között van, e két néprajzi régióból már sok népballada került elő. Az általunk gyűjtött „hozomány énekek” is figyelemzettek, hogy, ha a huszonnegyedik órában gyűjtenők is, lenne esély arra, hogy Biharban még élő népbaladákat találjunk.

Lőrincz Ilona, Lőrincz József

*Székelypálfalvi lakóház.
A mellékelt felvételeket
Macalik Arnold készítette.*

*A karácsonyi ünnepkörről**

Decemberben hajnalonként disznóvisítások verték fel a falu csendjét. Elkezdődtek a disznóvágások. Miután a mészáros kiengedte a disznó vérét (leszúrta), a férfiak belégették a mejjesztő tekenyőbe, és ott gyorsan forró vízzel leforrázták. Ahogy Sándor bácsi, a mészáros kaparta a disznóról a szórt, a füléhez érve odaszólt édesanyámnak: Ilona te, kéne egy kicsi jó fülmosó, me nem akar tisztulni a kocsnyának való. Hát édesanyám sietett is a pálinkás üveggel, mert a fülmosó nem volt más, mint két-három pohár jó erős pálinka. A perzselésnél a szalmatűz körül ólalkodtunk, hogy egy-egy darabka fülhöz-farokhoz jussunk. A jó öreg mészáros lekanyarított egy-egy darabkát, a kezünkbe nyomta, s mi gyorsan elkotródtunk vele. Amikor a mészáros kiszedte a belső szerveket (aprólékot), hogy mielőbb főzni tegyük, igyekeztünk, hogy az egyik vesét megmérjük, mert ahány deka a vese, annyi tíz kiló volt a disznó súlya (bevált módszer). Amikor a mészáros a kezünkbe adta a disznó vízhányagját, kimostuk, szalmaszállal felfújtuk, a végét beköztük, és felakasztottuk, hogy jól megszáradjon. A hólyagba vagy disznófősjatot tettünk, vagy nyáron juhtúróval megtöltöttük és így sokáig tartható volt a túró. A mészáros mihelyt felszedte a disznót (feldarabolta), egy tálba rántani való húst vágott, odaadta édesanyámnak, hogy az ércályhán gyorsan megrántódjon a lecsi-pecsi, hozzá a

A mellékelt felvételeket a máréfalvi tájház udvarán, illetve konyhájában Balázs Ödön készítette.

puliszka és a savanyókáposzta cika. Ez volt a szokásos reggeli disznóvágáskor.

Reggeli után két asszony kivitte a belet a patakra, ott kimosták, kiforgatták, utána bent a melegben megvakarták. Kiszedtük a fazékból a megfőtt belsőségeket, megvágtuk a kolbászhuszt, leőröltük, fűszereztuk, összegyúrtuk és beleöltöttük a sokszor átmosott bélbe. Vacsorára megfőzték a káposztalé levest és a frissen kifőtt véres-májásból és kolbászból rántottak melléje. Ez volt a disznótóros vacsora. Közben nagyanyám kiporciózta a kóstolót, vérest-májast, kolbászt, tányérra tette s így szólt: Ilona te, ezt a küsebbiket vidd bé Anna néninek, a másikat Sz. Lacini, de siess, az egyik lábad itt s a másik ott legyen, hogy még vacsorára megránthassák.

December 6. Mikulás napja. Este nagy sürgés-forgás közben a kipucolt cipőket kitettük a tornácba, hogy a Mikulás megrakhassa almával, dióval és virgácsnak es helye legyen. A Mikulás rendszerint Antal bácsi volt, aki kenderszakállával, kifordított bundájával és báránybőr sapkájában végigjárta a szomszédokat, s jó humorérzékevel belepopta magát a gyermekek szívébe, akik szájátva hallgatták morgós beszédét.

Dec. 8. Szeplőtelen fogantatás. Ülő ünnep. 13-a Luca napja. Ekkor a tapasztalt asszonyok elkészítették a hagyományok kalendáriumot. Vajegy hagymát kettévágtak s rétegeire szedték. Tizenkét hagymaréteget felfelé fordítva lapítóra tettek. Minden rétegbe kanálhegynyi sót tettek s hűvös helyen hagyták másnapig. Reggel hónapok szerint megjelölve néztük, melyik darab mennyi levet eresztett. Amelyik hónapnál sok lé gyűlt a hagymában, az a hónap csapadékos lett, amelyekben szárazon maradt a só, abban a hónapban száraz idő volt várható.

Adventben a leányok nem fontak piros pántlikát a hajukba, csak kéket vagy fehéret. Az asszonyok sem viseltek piros rokolyát, fehér kendőt adventben. Sötét színű rokolyát, barna fejkendőt és fekete hárászkendőt viseltek.

December 15-én elkezdődött a „Szállást keres a Szent család” megnevezésű kilenced, kilenc napi ájtatosság. A faluban több rózsafüzér társulat volt. A társulat tagjai nyolc egymás követő este házról házra vitték a Szent család képet. A soros háznál estére oltárt készítettek, oda tették a képet, gyertyát és mécses gyújtottak. Amikor összegyűltünk, az oltár köré ültünk és mondtuk a rózsafüzért. A Szállást keres a Szent család kilenced alkalmával felelevenítődött József és Mária Betlehembe vezető útja és Jézus születése. Esténként, amikor egyik háztól a másikhoz vittük a képet, egy nagyon régi éneket énekelve kéreztünk be.

1. Midőn mindeneket bírsággal hívatnak, Augustus nagy könyvébe szám szerint iratnak.
2. Círéneus küldeték Betlehem városba, hogy az egész tartományt venné egy summába.
3. Elindula József is a szűz Máriával, Istenek erejétől terhes mátkájával.
4. Betlehembe hogy juta fáradt állapotban, Szállásról kérdezkedvén minden embert uralt.

5. De a sok vendég miatt nincs senki barátja,
Ki távolról meglátja, ajtóját bezárja.
6. Szállni kényszerítették egy rongyos pajtába,
Városon kül nem messze, barmok jászolában.
7. A szűz szülé szent Fiát, váltságunknak díját,
Jászolba helyezteté szerelmes magzatját.
8. Az ökör és a szamár táplálja meleggel,
Nem hagyják a kisdedet meghalni hideggel.
9. Óh, kegyetlen tigrisek, Betlehem városa,
Hogy lehet ti nálatok Jézusnak ily sorsa?
10. Jézus, József, Mária hogyha méltóztattok,
Jöjjetek be mihozzánk, ott légyen szállástok.

Kilencedik este volt a Jézus születése. A szentestén rendszerint a jó szomszéd néninél született a Jézus. Katica néninek voltak kis betlehemes figurái, amelyekből szépen elkészítette a Jézus születését. Ez az oltár gyertyaszentelőig (Jézus templomba való bemutatásáig) megmaradt, közben vízkeresztkor a pap megszentelte.

Karácsony szombatján nagy volt a sürgés-forgás a házaknál. Takarítás, sütés, főzés, szaloncukor-készítés, diófestés, tésztafigurák sütése a karácsonyfára. Édesanyánk estefelé odapakolta a gömböcsös töltelkes káposztát, hogy mire hazaérünk az éjjeli miséről, meg legyen főve. Az az illat, ami ilyenkor betöltötte a házat, csak karácsonykor volt érezhető. A szeretet és béke annyira betöltötte a lelkeket,

hogy a szent estén mindenki boldognak érezte magát. Miután mi gyermekek elaludtunk, édesanyámék feldíszítették a karácsonyfát. Az ajándékot, ami a fa alá került, ügyes kezű édesanyám készítette. Kartondobozból csodás házat, gyúfásdobozból, cérnakarikából, parafa dugóból, selyemrongyocskából csirizzel olyan bútort készített, amilyen a mesékben volt. Amikor felébredtünk, már az asztalon állt a karácsonyfa és mi ijedten énekeltük a Mennyből az angyal-t. Karácsony első napja a korai pásztormisével kezdődött, annak emlékéül, hogy a kis Jézust betlehemi pásztorok köszöntötték leghamarabb. A falubéli pásztoemberek általában kozsókban, csizmában, matyukás bottal a kezükben mentek a misére. Karácsony első napja a családok ünnepe. Délelőtt templomba mentünk, utána ünnepi ebéd, orjással főtt húsleves, töltelkes káposzta, diós, mákos töltött kalács került az asztalra. A délutánt és az estét is családi körben töltöttük. Másodnapja már hangulatosabb volt, rokonok, komák meglátogatták egymást, este kántálni mentünk. Mivel 26-a Szent István első vértanú napja, szokás volt az István köszöntés. Másodnapján este volt az eladósorban lévő lányok kérője (eljegyzése). Ilyenkor nagy volt az érdeklődés a faluban, vajon hány leányt kérnek meg, hány lakodalom lesz a fárságon? Nagy titkolózás előzte meg a kérőket, mert nem egyszer történt meg, hogy a várva várt kérő a jóakarók befolyásolására más leányt kért feleségül.

* Részlet Mihálykó Ferencné Györfi Ilona Régi idők szép napjai című, megjelenés előtt álló könyvéből.

Mihálykó Ferencné Györfi Ilona

Bogdán Rozália összegzése

Ahol a mesék hét országra szóló lakodalmas záróakkordja, ott végződik Nagy Gézáné Bogdán Rozália önéletrajzi feljegyzése is, csak hogy az ígéretes jövő helyett a beteljesedett bánatot foglalja össze: „Másnap ide jöttünk Kovásznára, megkezdődött az asszonyságom, ami sok keserűség s betegség, s kevés öröm s meglegedés közt folyt le.”

Bogdán Rozália emlékezései lejegyzésekor, 1896-ban huszonkilenc éves volt, de már többszörösen kiürítette az élet keserű poharát: hét gyermeket szült, négyet eltemetett. Nem csoda, ha az írásban próbált menedéket keresni és bevallottan hagyatkozni: „jegyzeteket csinállok, hogy később felettem elmélkedjem, s talán leányom tanuljon belőle, s értse meg anyját, ki majd tán nem lesz...” Egy bársonyba kötött könyvecskébe róta sorait, tárta fel őszintén, lelke mélyéből leánykorát.

Nagy Gézáné 1937-ben, hetvenéves korában hunyt el, de más feljegyzést sajnos nem hagyott maga után. A 19. század második feléből fennmaradt néhány oldal különleges értékkel bír: a feltárulkozás őszintesége, választékossága nem csupán a leszármazottak, de a kívülállók számára is lenyűgözővé, olvasmányossá teszi a szöveget.

Bogdán Rozália kisvárosi örmény kereskedőcsaládban született, sorai iskolázottságról, olvasottságról árulkodnak, de nem tudjuk, hogy pon-

tosan hány osztályt végzett, ugyanis önéletrajzában csak utalást találunk tanulmányaira vonatkozóan: „elvégezvén az iskoláim, anyám a ruhavarrás és szabás megtanulására adott. Szerencsésen meg is tanultam, és elég rövid idő múlva már otthon folytathattam. Ez idő alatt én is a 16. évembe fordultam.”

A tanulmányok és a férjhezmenetel között rövid idő telt el, hiszen 17 éves, amikor a marosvásárhelyi kereskedő, Nagy Géza feleségül veszi. Házasságukból végül nyolc gyermek születik, de mindössze négy: Géza, Aranka, István és Gabriella éri meg a felnőttkort.

A család a feljegyzések írásakor még Kovásznán élt, ahol Nagy Géza vegyeskereskedést működtetett, majd 1900-ban Bereckbe költöztek. 1905-ben Nagy Géza elhunyt és a 38 éves asszony özvegyen maradt. Nem adta fel: akárcsak korábban az édesanyja, ő is továbbvitte, sőt bővítette is a családi vállalkozást. Gyapjűfésülőt üzemeltetett és a községháza alagsorában fogadót nyitott. A fiait taníttatta (Géza tanító, István matematikatanár lett), a kereskedést Aranka lánya vitte tovább, egészen az államosításig. Gabriella trafikot nyitott.

Nagy Gézáné jó üzleti érzékkel rendelkezett: előre megtervezte, hová nyit üzletet, hol épít lakást. 1916-ban, meneküléskor, amikor családjá elmenekült, ő otthon maradt és kenyeret süttetett jó pénzért a katonáknak.

Nagy Gézáné 1935-ben

Utódai alacsony, törekény, szigorú asszonyként tartják számon, aki nem csupán a cselédeket, hanem a családtagokat is kordában tartotta. Cukorbetegségben halt meg 1937-ben.

Önéletrajza – s minden bizonnyal nem egyedülálló asszonyi sorsa – a ma embere számára megrendítő olvasmány lehet egy emberről, aki soha nem lehetett maradéktalanul boldog. „Hiába szedem össze múltamat, elmondhatom, sohasem voltam boldog, ez pedig nagy szó, és ez így is volt...” – összegzett a szerző.

A bársonyba kötött könyvecskét Nagy Gézáné legkisebb lánya, Gabriella és leszármazottai őrizték meg. Közreadója Bogdán Rozália dédunokája, Nagy Istvánné Szabó Gyöngyvér, a Csíki Székely Múzeum fotográfusa.

Daczó Katalin

Napló életemről¹

1896

(I. rész)

Szórakozásul magamnak jegyzeteket csinállok, hogy később felettem elmélkedjem, s talán leányom tanuljon belőle, s értse meg anyját, ki majd tán nem lesz, vagy más, ki ismert és kezébe juthatna, elolvasva megismeri belvilágom, és nem csak a kül látzatot, amit mindenki látott és azután ítél.

Kovászna, 1896. október

Nagy Gézáné
a gyermekeivel (1914 ?)

Rövid vázlat elmúlt életemről, gyermekeimről, anyám és atyámról.

Én Kézdivásárhelyt születtem.² Atyám³ az ott lévő kereskedők közt a jobb módúak közé tartozott. Csendes, jámbor, jóra való ember volt, szerette mindenki. Jót tett, akivel tehetett, s nem bántott senkit soha, és ellenségeinek is megbocsájtott.

Anyám⁴, ő igen szép asszony volt. Amikor én ezeket írom, még fel lehet ismerni a romok között szépségét, hogy milyen lehetett ifjan, mert ma már hatvan évhez közel jár, de azért még mindig szép darabjai kellemes arcot tüntetnek elő.

Ő atyámhoz nem szerelemből ment, nem érzett iránta semmit, sem melegséget, sem undort, egész közönyös volt iránta. A szülei akarták, hogy hozzámenjen. Ő, igaz, előbb ellenkezett, mert mást már szeretett. Be is vallották egyik a másiknak, még esküvel is megpecsételték szerelmi vallomásukat, egyik a mást megvárják, mert mind anyám, mind azon ifjú nagyon fiatalok voltak még. Mikor anyámnak bemutatták szegény elhunyt atyám[at] mint kérőt, ő visszautasította, persze csak szülei előtt, hogy ő nem megy hozzá, és ekkor bevallá viszonyát ama másikkal. Nem volt idegen egészen, mert távolról rokon volt, és egyetlen fia az apjának, de csak 18 éves, anyám 16-ik, s így várniuk kellett volna még. A fiú Bécsbe ment szervírozni mint utazó, s ez alatt megtörtént, hogy addig kérték, kényszerítették szigorú parancsaikkal, hogy végül beleegyezett az atyámmal való egybekelésbe. Mert tudtul adták, hogy úgysem adnák az ő választottjához, mert nagyon fiatal, és soká kell neki még megnősülni, hogy családfej legyen.

Ez az én szüleim egybekelési epizódja.

Jól is voltak, anyámat bámulták, mert mint asszony még szebb lett és fejlettebb. Atyám büszke volt rá, és nem féltékeny, mint más akárhány ember, aki 39 éve dacára 18 éves feleséget visz a házhoz, s hozzá még szép[et] és ügyest.

Ők boldogul éltek, s nem is fenyegette semmi veszély boldogságukat, mígnem egyszerre elrabolta tőlük egyetlen fiúgyermeküket a halál. Fáj-

Nagy Gézáne gyermekei, menyei és vejei 1930-ban

dalmuk nem ismert határt, a kétségbeesésnél voltak, de később ebbe is megvigasztalódtak, mert anyám két fiú bátyámnak és két, velem együtt, leánynak adott életet. Én voltam közöttük a legkisebb, kilencéves csak még fél év múlva lettem volna⁵, mikor atyám elhunyt 1872-ben. Ő tüdővészben halt el.

Bár nagyon józan életű volt ifjúkorában, sőt egy nagybátyját azért nem engedte vendégnek hívatni hozzánk anyám által ebédekre, mert szerette az italt, de később, sajnos, bíz ő is pityizált. Sőt a kártya majdnem szenvedélye is lett. Sokszor egész nagyba folytatta, s utóbbi időben mindig vesztített, mert hamar megártott a bor, és így nem ügyelt a kártyájára. Anyám, szegény, kérte, könyörgött, sőt gormba is lett irányába, hogy ne tegye, mert tönkremegyünk. Mindig ígérte, fogadta, de csak addig tartott, míg a

társaság közé ült, s végre a sok éjjelezés és borivás tönkretették az egészségét és belehalt. Hallottam később mint nagy, a rossz világ beszélte, hogy tán a korhelységét bújában kezdte, mert érezte hajlott korát, anyámnak még mindig voltak udvarlói, de ki tudja, igaz-e?

Mi hát árván maradtunk négyen, két fiú, két lány.⁶ Emlékszem mint gyermek, mikor mentünk a templomba, mind megálltak és úgy bámultak, s hangos megjegyzéseket tettek, ni hol jön az özvegy árváival, s mily szép, akár egy királyné. Nem is hiszik el, kik nem tudják, hogy az övé az a négy gyermek, a gyászban még szebb, mint eddig, s több efféléket. S már akkor én is büszke voltam az anyámra. Ó, be szép idők, s be régen volt mindez!

A családi ház (1925 ?)

Nagy Gézáné és gyermekeinek családja 1930-ban

mind atyánkra hasonlítánk. Anyám középtermetnél mondhatnám magasabb, és mi mind törpék, mert atyám törpe, szikár, barna ember volt, és így mi is szintén. S pedig legfőbb óhajtásom, hogy bár még meg tudnék hízni, de nem hiszem, hogy megtörjék.

Nem akarok eltérni megkezdett írásim fonalam szálától, azért folytatom a bált, jobban mondva az estét. Ezen alkalommal, mondhatnám, imádói többen voltak, s többek közt egy akkor odajött, kinevezett igazgató tanár, akit is az egész város emlegetett, úgy ügyességéről, mint műveltségéről és még szépségéről is. A végzet vagy nagy véletlen ott összehozta anyámmal, s ő is sorakozott bámulói közé, sőt később is fölkereste. Komolyan kezdett udvarolni, s mindennapos lett a háznál. Nekünk abban az időben volt egy segédünk, ki egyszersmind üzletvezető is volt. Tizenkét évig volt a háznál, eközben három évig máshelyt is volt, de újra visszajött mihozzánk. Oly bizalommal voltunk egyik a más-hoz, mintha ő is családtag lett volna. Azért írom, voltunk, mert én nagyon

*Bogdán István
(a szerző édesapja)*

jelent meg. Fehér, könnyű alj, az akkori divat szerint készítve, rövid, kis, csipőig érő, fekete atlaszderék vállhegyre kivágva, és kis, rövid ujjak, a nyakkivágást és az ujjakat fehér hatytyúprém díszíté és a derekat öv szorította le. Ékszerait fekete kaucsukgarnitúra helyettesítették. S valóban, ma, mikor már én is tudom, mi a szép és jó ízlés, el merem mondani, ezt mind a kettőt fel lehetett találni rajta, mert a fekete derék még jobban kiemelte a vakító fehérségű bőrét és telt idomait. Mert mint a költők írják, hogy egy-egy szép nő a művész vésőjére érdemes, bizony én is elmondhatom anyámról. Sajnos, de mi, első férjhezmeneteléből származó gyermekei, nem dicsekedhetünk ezzel, mi

Amíg eltelt a gyászév, visszavonultan éltünk, ahogy egy kereskedőnének elvonultan lehet élni, mert bizony nem tehet úgy, mint egy hivatalnokné, mert minden nap az üzletben kellett lennie, és oda bárki is bejöhett, de azért nyilvános helyeken nem jelent meg sehol. Ha elhagyta otthonát, vagy templomba ment velünk együtt, vagy legközelebbi rokonát látogatta meg, de azért érintkezett eleget az emberekkel. De végre eltelt az idő, s ennek is vége kellett legyen.

A második évben már elment színházba, estélyekre, s több, zajosabb házi mulatságokra. Többek között egy ily estélyre világosan emlékszem, hogy anyám mily toaletthe

Zakariás Kristóf és Jancsó Karolina gyermekeikkel (1862).

Első sor:

*Bogdán Istvánné Zakariás Anna,
Zakariás Kristófné Jancsó Karolina,
Bogdán Jankó (Zakariás Anna
gyermeke), Zakariás Kristóf,
Jakab Istvánné Zakariás Mária.*

*Második sor: Zakariás Tilda,
Zakariás Árpád, Szenkovics Miklósné
Zakariás Albina, ismeretlen személy*

szerettem és ő is engem bálványozott. Mindent megtett, akármit kértem tőle, igen, és még bátor voltam hozzá később mint lány, sőt, mint most asszony, akárhányszor, most is az elképzeltetett nevemen szólít, pedig most az élet delén túl van, és sok gyermeke is van, de ha lát, most is úgy mosolyog rám, mit hajdan, s ez nekem is jólesik. Mintha a múlt vonulna el lelki szemem előtt, s egy percig beragyogná kedves emlékeivel a bús jelent, úgy képzelem olyankor én. Ezen ember is szeretete anyámat, mégpedig mélyen és igazán, de mivel sokkal előkelőbb urak jártak körülötte, ő elnyomta szíve vonzalmát, és hallgatott, várt, tán még valakivel komolyabb lesz a viszony, mert aztán a következőkből azt lehet gyanítani.

Vége ezen igazgató tanár megkérte az anyám kezét. Ő előre vonakodott, mert ezen férfi csak 29 éves volt, és anyám már 35. Ez nőtlen fiatalember, anyám négygyermekes asszony. Ezeket s ehhez hasonlókat számtalant hozott fel anyám, de mind hasztalan volt, mert kinyilatkoztatta, ha hozzá nem megy feleségül, főbe lövi magát. Végre szegény anyám engedett, mert szíve is azt parancsolta. Gondolta, ha előbb nem ment szerelemből férjhez, úgy már most úgy megy. De azért a bú fellege mindig előtte lebegett a jövő iránt, s érezte, hogy nem fog boldog lenni. Ezt még esküvőjük napján egy nem várt eset is megerősítette. Mivel épp készen voltak mindennel, már ki is jöttek a nappali szobából, oly erősen

Bogdán István, Zakariás Anna (23 éves), Jankó és Ferenc 1859-ben

Bogdán Istvánné (1870 ?)

kezdt vérezni az orra anyámnak, hogy komoly aggodalomra adott okot, s pedig nem bír most sem rá emlékezni, hogy soha sem azelőtt, sem azután vele az történt volna. Akkor ki is nyilvánította a násznép előtt, ami kevés számú volt, mert csendben akarta, hogy végbemenjen, mily balsejtelem üldözi őt, hogy szerencsétlen lesz, s az orrvérzése is rossz jel, de már legyen, ami lesz, a végzet keze végezze be megkezdett művét, s így hát megtörtént az esküvő.

Most visszatérek egy pár héttel azelőtt történetekre. Ugyanis, mivel üzletvezetőnk észrevette, hogy komoly viszony fejlődött ki kettőjük között, értve anyám s most már mostohaatyám közt. Ő is tudatta szíve titkát, s megkérte a kezét, de anyám egész hidegen utasította vissza, megjegyezte, hogy barátságot sem érez iránta, nemhogy szerelmet. Lehet képzelni azon ember fájalmát és kétségbeesését. Nem evett rendesen, mint szokott, el-el maradt késő hajnalig a vendéglőkben, izgatott volt egész nap az üzletben, s gyakran nem is tudta, mit csinál, s mikor látta jönni tatát, mert ezentúl így fogom nevezni, mert így hívtuk, nem bírt magán uralkodni, reszketett a kiállott féltékenység kínjaitól.

Utoljára arra kérte anyámat, ha nem szereti, ne menjen hozzá, de máshoz se, és ő a négy árva gyermekének szolgálója lesz, értve minket, míg él. Ezen nyilatkozat nagyon meghatotta

anyámat, és fel is akarta bontani a kötendő frigyét, de nem volt elég ereje hozzá, mert bár a papoknál be is tiltatta a további hirdetést, és két vagy három hétig tartott a fasé, mert anyám visszautasított minden alkalmat a közeledésre, s látogatásait nem fogadta el. Mégis végre kifáradt a harcban és engedett, és létrejött, amint előbb íram, a házasság, és azon szép ígélet dacára is, amit az üzletvezetőnk tett. Nem is volt csoda, mert tata 1200 forint fizetést kapott és szabad lakást, s ná, most tegyük hozzá, hogy még ügyes, férfiak között szép, művelt, jó modorú férfi a kérő, kit nagyon is sokan irigyeltek anyámtól. Nem lehet csodálkozni a történetek felett.

Az üzletvezetőnk többször el akart menni, anyám aggódott is miatta, de nem bírt egykönnyen ő is elválni tőlünk. S amint így múltak az idők, hirtelen a mi egünkre is felleg borult, ugyanis tatát áthelyezték Barótra, mégpedig csak tanárnak 720 forint évi fizetéssel, és ez büntetésből történt, mert egy alkalommal az üzletvezetőnk nagy izgatottságában az ő jelenlétében anyámnak nem kellő tisztelettel felelt. Anyám ezért rendreutasította, amire ő, az üzletvezetőnk a bolt ajtajába kiment szégyeneit és indulatát eltakarni akarva, de anyám visszaszólította, mert dolog volt. De ő, amint visszaszólt, újabb sértést követett el, s erre tata felállt és odament, s ki akarta lökni az ajtón, de ő észrevette ezen szándékát és megragadta. Mindketten elveszítve az egyensúlyt kiesetek a kövezetre három lépcsőn keresztül. Nem lett semmi bajuk, de az eset megtörtént, és fel is lett adva. Az őik gyűlésükre tata nem volt akkor ott, de hírül hozták neki, de ő nem tulajdonított semmi fontosságot, és nem is járt semmi után, hiába kérte anyám. S végre, mikor megjött a szomorú való, az áthelyezés és hivatal kisebbség, késő volt már a bánat.

(Folytatjuk...)

1. Bogdán Rozália (1867–1937) dédanyám visszaemlékezései. Közreadja Nagy Gyöngyvér.
2. 1867. november 5-én született.
3. Bogdán István Kézdivásárhelyen született 1815. június 29-én.
4. Zakariás Anna Kézdivásárhelyen született 1836. december 13-án.
5. Elírás! Bogdán Rozália öt éves volt, amikor édesapja meghalt.
6. Jankó, Ferenc, Anna, Rozália.

A Majális utcától az atyhai kollektív gazdaságig Zalányi Tibor életútja II.

Tudománnyal felvértezve

A nagy kézirat 86. oldalán látható bejegyzés szerint „felvértezve tudománnyal” 1938. július 1-jén Zalányi Tibor megkezdhette pályáját mezőgazdasági szaktanárként Kézdivásárhelyen, a római katolikus egyházmegyei tanács „téli gazdasági” iskolájánál. Ettől kezdve elég gyakran változtatta munkahelyét, amit ő negatív módon értékelt, felletesei és munkatársai rosszindulatú ármánykodásának tulajdonított. A nagy kéziratban számol be a legrészletesebben munkahelyeiről és munkaköreiről, de a négyoldalas önéletrajz is szakmai jellegű. A kis kéziratban *Gáncsolásaim* címszó alatt írja le, hogy miért változtak munkahelyei olyan gyakran.

Kézdivásárhelyen 1940 őszéig tartózkodott feleségével, Gelei Magdolnával együtt, akivel 1939. szeptember 16-án házasodtak össze Kolozsváron. Édesapja is velük volt, majd később, 1942 elején Nagyváradra ment. A kézdivásárhelyi időszak emlékét őrzi egy 1939 októberében készült fénykép, amely óratartás közben, a diákok körében készült, valamint az 1938-39-ben végzett növendékek tablójáról készült fotómásolat.

1941. január 1-jétől visszatért Kolozsvárra, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) Zöldmező Szakosztályához. A szakosztály hivatalos helyiségei a magyar Mezőgazdasági Főiskola Növénytermesztési és Havas Gazdálkodást Kutató Tanszéken voltak. A vezető, Döry Lajos¹ a keszthelyi főiskola professzora volt. Kezdetben titkárellenőrként dolgozott, majd 1944. január 1-jétől magyar királyi gazdasági felügyelőként.

Fennmaradt az 1943. december 31-én keltezett felügyelői kinevezése, amelyben felszólították, hogy szüleinek, négy nagyszülőjének és feleségének származását igazolja. Fennmaradtak erre vonatkozóan a marosvásárhelyi református egyház által kiadott igazolások is. A kinevezésről később.

Munkaköre a németországi és svájci mintára megszervezett zöldmező-gazdálkodás külső és belső teendőinek ellátása volt. Az ügyosztály teendői közé tartozott a zöldmező-gazdálkodás fon-

tosságának megismertetése a gazdákkal, különösen erdélyi viszonylatban. Ismertették az intenzív takarmánytermesztésen, helyes legelőgazdálkodáson alapuló állattenyésztés módszereit, a silózás, takarmánykonzerválás, gyepeztetés, fűmagtermesztés módozatait. Ezek kísérletekkel megalapozott tanulmányozására szolgált a csiksomlyói közbirtokosság területén, a Tolvajostetőn egy gazdaság, amely főépületből és egy 30 tehénre méretezett, tejházzal ellátott mintagazdaságból állott. Az Örökségünk 2012. évi 1. számából, Balázi Dénes írásából megtudtam, hogy az Állattenyésztő Mintagazdaság épületegyüttesét és a személyzet számára a Kisfenyő villát Benedek József szentléleki ács és kőművesmester építette.

Téli időszakban két kollégája, Antal József és Balla György segítségével mezőgazdasági és pásztorképző tanfolyamokat tartottak. A négyoldalas önéletrajz megjegyzi, hogy a mezőgazdasági rész nyolc, a pásztorképző rész négy napot vett igénybe. Megjegyzi azt is, hogy a vegyes lakosságú vidékeken (Beszterce, Páncélcseh, Egeres) két nyelven vagy románul adtak elő. A tanfolyamok végeztével csoportképek készültek az előadókról, a résztvevőkről és a miniszteri vizsgabiztosokról. Időrendi sorrendben fennmaradtak a bethleni, bánffyahunyadi, tasnádi, marosvásárhelyi, dési, sepsiszentgyörgyi, szilágyballai, kézdivásárhelyi, homoródszentpáli, egeresi és székelyudvarhelyi tanfolyamok fényképei. Ezek közül kiemelném a székelyudvarhelyi tanfolyam fényképét, mely láthatóan a vármegyei ház dísztermében készült 1944. február 20–27-e között. A nagyított változaton Kovács István védjegye szerepel.

Ebből az időszakból származik egy cikk, amelyről sajnos nem tudjuk, hogy hol jelent meg, mivel két kitépelt lap formájában maradt ránk. Zalányi Tibor mindent pontosan feljegyzett és megőrzött, de éppen a szakmai jellegű kutatásairól és kiadványairól nem készített feljegyzést, vagy ha igen, az nem maradt meg. A fent említett cikk a szántóföldi takarmánynövényekről ír, kiemeli, hogy az állattenyésztés sikere nem csupán a jó tenyészállatokon múlik, hanem

a helyes takarmányozáson is. A pillangósvirágú takarmányok közül felsorolja a lucernát, a lóherét, a szarvaskerepet, a fehér somkórót stb. Mindeiket külön részben tárgyalja, kiemelve tulajdonságaikat, megnevezve vetési és kaszási idejüket, valamint a szárítási módszereket. A cikkben fényképek is szerepelnek: az angyalosi Kovásznai János gazdánál a háromlábú üsztürün és svéd állványon történő szárítást mutatják be, ugyanakkor a fent említett EMGE zöldmező ügyosztályának mintagazdaságában is készült egy fénykép a finn nyáron történő szárításról.

Zalányi Tibor nem vett részt a II. világháborúban, mérnöki végzettsége folytán felmentésben részesült. Saját elmondása szerint átképzésen vett részt és tartalékos zászlósként szerelt le. 1942. február 22-i dátummal fennmaradt egy származási igazolvány, amelyet a m. kir. 76. honvéd kiegészítő kirendeltség adott ki, és nagyszüleiivel bezárólag keresztény származását igazolta.

1942 őszén Várpalotára ment gyakorlatra tartalékos hadapródormesterként. Útközben megállt a vonat Nagyváradon, ahol utoljára sikerült találkoznia édesapjával, Zalányi Bélával.

A háborús események alakulása folytán felettes hatóságai elhagyták Kolozsvárt. Előre kiadták három hónapra a fizetéseket, majd távoztak. A bombázások elől nemsokára Zalányi Tibor is eltávozott családjával Kolozsvárról. A nagy kéziratban Zilahot említi, ahol egy időszakra meghúzták magukat feleségével és 1940-ben született lányukkal. Itt érték meg a szovjet csapatok bejövetelét. A nagyanyám elmondása szerint menekülés közben Magyarlónán tartózkodtak egy ideig és Bonchidán is megfordultak.

1944 októberében egy román katonai teherautón sikerült visszatérniük Kolozsvárra. Zalányi Tibor jelentkezett a vármegyei mezőgazdasági felügyelőségben, ahol Hídalmás járás mezőgazdasági felügyeletét bízták rá. Igazolványa orosz, román és magyar nyelven van kiállítva, és kiemeli, hogy szolgálata érdekében szabadon közlekedhet és mentesül a közérdekű munka alól.

1945. január 1-jével kezdődően, dékáni kinevezés alapján a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola tangazdaságának lett a vezetője és a gyakorlati és kerétszeti tanszék előadójának. A négyoldalas önéletrajzban megjegyzi, hogy ekkor a legnagyobb nehézségekkel kellett szembenéznie, mert a gazdaság

A mezőgazdasági tanfolyam résztvevői Székelyudvarhelyen. A kép hátán csak az előadók vannak megnevezve. Az első sorban a negyedik személytől: Lovász Béla, Kozán Imre, Lukács Ernő, Gajdátsy Nándor és Zalányi Tibor gazdasági felügyelők, Bathó Domokos zöldmező-mester.

kifosztva állt. 1945 tavaszán 123 kataszteri hold megszántatlanul állott, amit az EMGE segítségével sikerült rendes időre felszántani.

1945 márciusában a Temesvárról visszatérni készülő román mezőgazdasági egyetem részéről kiküldött képviselők a főiskola kinevezett személyzetét felszólították, hogy adják be irataikat a Közoktatási Minisztériumhoz az állományba vétel érdekében. Az iratok azonban titokzatos körülmények között elvesztek. 1946. április 1-jével a temesvári mezőgazdasági kar hivatalosan is átvette a mezőgazdasági főiskolát, önkényesen leváltva Farkas Árpád magyar dékánt. A magyar főiskola önálló intézményként nem működött tovább, egyes tanárait elbocsátották.

Zalányi Tibor állás nélkül maradt. Ebben az időszakban kerti munkákkal és gyümölcsfák gondozásával próbálta fenntartani családját. Csak 1946 szeptemberében sikerült a felesége egyik rokonának, dr. Boga Lajos² egyetemi tanárnak a segítségével bejutnia mezőgazdasági szaktanárként az egykori Farkas utcai piarista gimnázium helyiségében működő magyar tannyelvű tanítóképző intézetébe. Nem tudjuk, miért nem maradhatott ebben az állás-

ban, valószínűleg csak helyettesítő volt. A kis kéziratban megemlékezik, húgával együtt leutazott Bukarestbe, hogy a minisztériumban vizsgát tegyen, de így sem sikerült elintézni, hogy az iskolában maradjon. A kézirat egy másik oldalán azt írja, hogy át akart menni a székelykeresztúri tanítóképzőbe, de volt egyetemi kollégája, Bíró György tanácsára a keresztúri járási mezőgazdasági felügyelőséget választotta. Bíró György betfalvi földbirtokos volt, akit később kitelepítettek, Nagyszebenben jelöltek ki számára kényszerlakhelyet.

Zalányi Tibor családja teljesen szét hullott. Édesapja még 1944 őszén Magyarországra, Tatára távozott, abban a reményben, hogy fia, ha behívják, Magyarországra fog kerülni. Húga a bécsi döntés után is Bukarestben maradt, időközben elvált férjétől, egy évig nem is kaptak hírt felőle. Majd 1946 telén megismerkedett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyik amerikai tartalékos tisztjével, az olasz származású Coletti Antonioval. Később összeházasodtak és az Egyesült Államokba távoztak, Kansas államba. Így már csak édesanyja maradt Kolozsváron. A családtagoktól való kényszerű eltávolodás örökös szomorúságot okozott Zalányi Tibor számára.

Székelykeresztúr járásban 44 községnek a mezőgazdasági irányítását és ellenőrzését végezte. Kezdetben a Gyárfás kúriában lakott feleségével és lányával, ugyanis 1946 decemberében még Kolozsváron megszületett második lánya is (jelen cikk szerzőjének édesanyja). 1948 karácsonyának tájában átköltöztek Déli Vilmos házába. A

háza az udvarhelyi Mezőgazdasági Kamara tartotta lefoglalva, Zalányi a ház gondnoka lett. Ez az időszak sem volt problémáktól mentes, ugyanis az Udvarhelyi Mezőgazdasági Kamara könyvelőségének valamilyen hibájából egy évig nem kapott rendes fizetést. Bíró György földbirtokos valószínűleg kölcsönrel segítette ki barátját ebben az időszakban. Erről tanúskodik egy kis lapra írt elismervény 1949-ből, mely szerint Zalányi Tibor visszafizette a kölcsönkapott összegeket.

1950 őszén, a rajonok kialakítása következtében megszűnt pozíciója. Székelyudvarhelyre, az Udvarhely Rajoni Néptanácshoz került, ahol állattenyésztési felügyelőként működött dr. Lootz Frigyes állatorvos vezetősége alatt. Fizetése 14000 lejről 9900 lejre csökkent. Nem utaltak ki számára lakást, így három évig kénytelen volt az irodában aludni, családját csak vasárnapként láthatta. De a mezőgazdasági osztályfőnök még ezeket a rövid hazajutásokat is gyűlésekkel akadályozta meg sokszor. Egyik kézirat sem említi, de 1953 nyarán sikerült lakást kapni a főtéren, az egykori Koncz Ármin gyógyszerész házában, így családja is felköltözött Udvarhelyre.

1957 nyarán lehetősége nyílt visszamenni Kolozsvárra, ugyanis Mózes Pál³ egyetemi tanár meghívta maga mellé a növényvédelmi katedrára tanársegédnek. Kérvényét a főiskola káderosztálya kedvezően bírálta el, de a tanári konferencia elvetette, azzal az indoklással, hogy időközben a minisztérium másvalakit nevezett ki.

1958 és 1960 között az Udvarhelyi Mezőgazdasági és Kertészeti iskolához helyezték üzemtan-földméréstan tanárnak. Ebből az időszakból egy tablómásolat maradt fenn az 1960-ban végzett mesterképzős növendékekről. 1960-ban az új igazgató nem vette állományba az új tanévre, ezért át helyezték a botfalusi cukorgyár Udvarhely megyei kirendeltségéhez vezető mérnökként. Itt 1961 tavaszán megbetegedett gyomor- és epebajjal, amihez idegkimerülés is járult, Marosvásárhelyen kezelték.

A kis kézirat szerint 1962 márciusában egy román kollégája, Dumitrescu Jenő javaslatára létesítettek volna Udvarhely központtal egy növényvédelmi és kártevő-előrejelző és -kutató állomást, aminek Zalányi Tibor lett volna a vezetője. Közbejött a Minisztertanács rendelete, amely szerint minden mező-

gazdasági mérnököt egy-egy néptanács körzetében levő, egyesített kollektív gazdaságba helyeztek ki. Így került a Szentléleket, Malomfalvát és Bogárfalvát magába foglaló kollektív gazdaságba. Itteni munkaköre jóval alatta volt a tervezett kutatói tevékenységnek.

1963-ban újabb váltásra került sor. A kollektív elnökével támadt nézeteltérése miatt átkérte magát egy más gazdaságba. A farcádi gazdaságba helyezték át, amelyhez hozzátartozott Sükő és Lengyelfalva. Bár nehéz volt a távoli három falut összefogni, segített, hogy lovon bejárhatta a környéket. Ebből az időszakból is fennmaradtak dokumentumértékű fényképek: 1963-ból aratást ábrázoló két fénykép, az egyik Bogárfalváról, a másik Szentlélekről, mindkét helyen sarlóval arattak. 1964-ből képek Lengyelfalváról, amint lovon ülve irányítja a krumpliültetés munkálatait.

1967 őszén újra probléma jelentkezett: Udvarhelyen, egy tartományi gyűlésen több gazdaság helyzetét is átvizsgálták. Ekkor őszintén kijelentette, hogy a rendelkezésére álló három traktorral nem fogja tudni az őszi szántást, vetést idejében elvégezni. Ez felháborította a kiküldött pártaktivistát, aki az azonnali kidobását kérte a rajoni szervektől. A rajoni pártvezetőség így áthelyezte Atyhába, ahol 1968 februárjáig tevékenykedett. Ekkor ismét megbetegedett. A marosvásárhelyi kórházban az orvosi bizottságtól megkapta a végleges nyugdíjazásáról szóló javaslatot. 1968. április 1-jével nyugdíjba vonult.

Találkozók

1951-ben megpróbálta hazahozatni édesapját Magyarországról. Törvényesen készült, hiteles nyilatkozatot küldött ki, melyben vállalta apja eltartását, és a bukaresti belügyminisztériumban is kérte, hogy engedélyezzék a hazautazását. Mindkettőt elutasították. Édesapja 1952. december 22-én meghalt. A tataóvárosi temetőbe temették el. 1955. december 16-án Kolozsváron meghalt édesanyja is. Őt korábban rendszeresen látogatta szabadságai alkalmával.

Később sorra meghaltak felesége szülei is. Így az egyetlen kapcsolat Kolozsvárral az érettségi találkozókat jelentették. Ezekre mindig nagy lelkesedéssel készült, hiszen ekkor újra láthatta egykori barátait, gyermekkorának és ifjúkorának színtereit. Majdnem mindenik találkozóról maradt valamilyen em-

lék, rendszerint fénykép és egy levelezőlap aláírásokkal. 1974-ben egy emléklapot is kiadtak, amelyen egykori osztálytársának, Kiss Jenő⁴ költőnek egy verse szerepel, a borítóján pedig a Szent Mihály-templomról egy kis rézdomborítás, melyet Fuhrmann Károly ötvösművész készített.

1979-ben az 50 éves érettségi találkozó éve egybeesett az iskola alapításának 400. évfordulójával. Ez alkalomból ismét emléklapot nyomtattak, amelybe P. Jánossy Ferenc és Kiss Jenő egy dalt komponáltak *Öreg diákok éneke* címmel. Fuhrmann Károly kis levelezőlapot készített az iskola címerével. A Báthory István által 1579-ben alapított Piarista Főgimnázium 400 éves évfordulóján emlékműsort is tartottak: előadták a fent említett dalt és felolvasták Passuth Lászlónak⁵, az iskola volt növendékének *Iskolaünnep* címmel megjelent posztumusz művét.

Az utolsó találkozóról készült fényképek 1983-ból valók. 1992-ben egy levelezőlapon dr. Borbáth Andor osztálytársa még meghívta a 63. találkozóra, amelyre egészségi állapota miatt már nem tudott elmenni. 1995-ben már csak hárman voltak életben az egykori osztályból, akik közül Szöcs Tiborral és Kiss Jenővel sikerült személyesen találkoznom, de Karácsonyi Béla már nem vállalhatta a beszélgetést egészségi állapota okán.

1984 augusztusában létrejöhett egy másik fontos találkozó is. Több évi szervezés után húga, Zalányi Margit végre átjöhett az Egyesült Államokból Budapestre, és Zalányi Tibor is útlevelet kapott a kiutazáshoz. 1946 óta csak levelezés útján tartották a kapcsolatot, de végre sikerült találkozni és elmenni édesapjuk sírjához a tataóvárosi temetőbe. De ez jelentette utolsó találkozásukat is. Zalányi Tibor 1992-ben meghalt.

Zalányi Tibor személyisége

Zalányi Tibor jellemét elsősorban édesapja, Zalányi Béla határozta meg, kinek életútja külön tanulmányt érdemelne. A kéziratokban a legtöbb megjegyzés róla szól. Ezek alapján egy rendkívül érzékeny ember személye rajzolódik ki, aki művészi képességekkel is rendelkezett, szépen hegedült, verseket írt és a képzőművészetet is értékelt. Értékes könyvtára volt, melynek pár darabja máig fennmaradt. De Zalányi Béla sajnos negatív módon is

befolyásolta fiát, ugyanis önmagát édesapja kártyaszennvedélye, szülei válása, nehéz gyermekora és saját válása miatt szerencsétlen, sorsüldözött embernek tartotta, akinek minden bulul sikerült életében. Ez a gondolat sor vonul végig Zalányi Tibor kézírataiban.

Felvetődik a kérdés, hogy mi lehetett az oka a gyakori munkahelyváltásoknak és költözéseknek. Hiszen az újonnan berendezkedő kommunista rendszer nem kifogásolhatta származását, vagyontalan kishivatalnok gyereke volt. A kéziratokban pontosan megnevezi „elgáncsolói”-nak neveit. Már évtizedek óta halottak lehetnek, nem tartom illendőnek megemlíteni őket.

Minden valószínűség szerint az újonnan felkapaszkodott kommunista vezetőrétegnek ellenszenves lehetett a régi vágású, tanult úriember. Zalányi Tibor viszont túlságosan leereagálta a nézeteltéréseket. Mindezek mellett egy olyan korszakban kellett élnie és gyakorolnia hivatását, amikor a háború és a kommunizmus teljesen átalakította az ország berendezkedését, és ez felbolygatta egyes emberek életét.

Az évek távlatából vizsgálva életútját, szerencsésnek is találom, hiszen szerény anyagi lehetőségei ellenére is tanulhatott, végzettsége megmentette őt a háborúban való részvétel poklától, és a későbbiekben is megélhetést tudott biztosítani a maga és családja számára, igaz, csak szerény körülmények között.

A mindennapi életben nyoma sem volt jellemében annak a szomorúságnak, ami kézíratait áthatja. Jól kommunikáló, kiterjedt ismeretségi körrel rendelkező, életvidám és életerős, sokoldalú ember volt. 1968-ban bekövetkezett nyugdíjazása után is tevékeny életet folytatott, nyelveket tanult, később angol, német és olasz magánórákat adott, hogy kiegészítse szerény jövedelmét. Gazdag könyvtárral rendelkezett, amely a természettudományok terén kiadott kötetek és nyelvkönyvek mellett tartalmazott néprajzi, művészettörténeti stb. kiadványokat is. Több folyóiratot is járatott Magyarországról.

Főleg a magyarság története és a keleti rokon népek története érdekelt. Ez irányú érdeklődése csakhamar felkeltette a Securitate érdeklődését, ennek emberei az 1970-es években házkutatást tartottak nála. Ezt követően sokáig megfigyelés alatt állott. Ez lehet az oka annak, hogy a kéziratokból helyenként oldalak hiányoznak, hogy úgy próbált fogalmazni helyenként, hogy ha

Az 1974. évi találkozó emléklapja

rátalálnak valamelyik kézíratra, ne keveredjen bajba.

Lányainak és öt unokájának igyekezett megmutatni a természet szépségét, ennek szeretetére tanította és ugyanakkor erős magyarságtudatra nevelte őket.

A nagy kézirat 102. oldalán, egy 1981-ből származó bejegyzésben arról beszél, annyi bajt, szomorúságot megélt életében, hogy semmiképpen sem vállalta volna mindezt, ha előre tudta volna. De megjegyzi ugyanakkor, minden problémára és bajra van gyógyír, a természet, ami olyan szép és csodálatos, hogy nem lehet soha elég hosszú az ember élete, hogy eleget láthasson belőle. Továbbá megjegyzi azt is: leginkább szeretetre van szükség ahhoz, hogy kellemesebbé tegyük rövid életünket. Végül Madách Imre idézetével fejezi be a kéziratot: *Ember küzdj és bízza bízzál!*

Utódai húsz év elteltével is nagy szeretettel emlékeznek rá.

Egyik unokája így foglalja össze emlékeit róla: „Gyermekkorunkban egy lakásban éltünk és kicsi korunktól ő ügyelt ránk. Ő volt, aki talán túl is elkényeztetett, simogatott, dédelgetett. Nagy kirándulásokat tettünk, erdőt, mezőt bebarangoltunk. És közben tanított, megtanította a gyógynövények neveit, mesélt a fákról, bokrokról, állatokról. [...]

Örizni fogjuk a ránk bízott kincseidet: a virágokat, erdőket, madarakat, napsugaras, csillagos eget.”

Kelemen Albert

1. **Dőry Lajos, báró, jobaházi** (Dőrypatlan, Tolna vármegye, 1904. jan. 23. – Keszthely, Veszprém megye, 1977. jan. 10.). Mezőgazdász, egyetemi tanár. Felsőfokú tanulmányait a magyaróvári akadémián kezdte, majd átkerült Keszthelyre, s itt szerzett diplomát 1928-ban. Sikertelenül Keszthelyen maradnia, előbb a gyakorlati tanszéken, később a növénytermesztési tanszéken volt tanársegéd, majd kinevezett tanár 1939-ig. Közben, 1932-ben az Alsó-Dunántúli Zöldmező Egyesület titkára, majd 1935-ben elnöke lett. 1940-ben megbízták a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola növénytermesztési tanszékének vezetésével. A II. világháború befejeződése után a debrecen–pallagpusztai Mezőgazdasági Kísérleti Intézet vezetője. Majd 1946 és 1949 között a gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanszékvezető. Később visszaköltözött Keszthelyre, s 1953-tól a Mezőgazdasági Kísérleti Intézet növénynevelési és gyepgazdálkodási osztályvezetője lett. Szakcikkei jelentek meg számos tudományos folyóiratban.

2. **Boga Lajos** (Marosvásárhely, 1885. november 30. – Marosvásárhely, 1956. február 21.). Természettudományi szakíró, szerkesztő. 1906-tól tanársegéd Apáthy István intézetében és az Erdélyi Múzeum állattárának őre. 1920-tól a kolozsvári katolikus polgári iskolai tanárképzőben adott elő. 1925-től a csíkszeredai főgimnázium tanára, 1936-tól a székelyudvarhelyi katolikus főgimnázium igazgatója. 1941-től 1945-ig az Erdélyi Múzeum állattárának igazgató-őre, egyidejűleg a Múzeumi Füzetek (az EME természettudományi és matematikai közleményei) szerkesztője. 1945-től nyugdíjazásáig, 1948-ig a Bolyai Tudományegyetem állattani professzora. Szakdolgozatai az EME kiadványaiban és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Középiszólak számára növénytan és élettani tankönyveket írt. A Csíki Lapokban az 1930-as években zenei tárgyú művészeti írásokat közölt. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Bukarest, 1981. 256.)

3. **Mózes Pál** (Gyula, 1913. febr. 13. – Kolozsvár, 1982. máj. 9.). Mezőgazdasági szakíró. Középiszólait Lippán és Brádon kezdte, a székelyudvarhelyi Róm. Kat. Főgimnáziumban érettségizett (1931). Iași-ban jogot, a chișinăui egyetemen mezőgazdaságtant hallgatott, végül a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mezőgazdasági karán szerzett oklevelet (1941). Besztercén növényegészségügyi körzetvezető, az MNSZ központi sajtó- és propagandaosztályának munkatársa Kolozsvárt (1945), a Falvak Népe mezőgazdasági szerkesztője. Szaktanár a nagyenyedi

Bethlen Kollégium tanítóképző intézetében (1946), tanügyi főfelügyelő (1947–48), a kolozsvári Dr. Petru Groza Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozatának növénykörtani tanára, majd a rovarügyi tanszék vezetője nyugalomba vonulásáig (1949–73). (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Bukarest, 1994. 646.)

4. **Kiss Jenő** (Mocs, Kolozs megye, 1912. szept. 13. – Kolozsvár, 1996). Költő, műfordító. Egyetemi tanulmányai után az Erdélyi Helikon szerkesztője. 1940 után Kolozsváron megalapítja a Termés című erdélyi irodalmi folyóiratot. A háború után az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) főtítkára, majd az Írószövetség egyik vezetője, az Utunk szerkesztője. Nyugdíjazásáig irodalmi lapokat szerkeszt. Kitűnő formaművész, termékenysége lenyűgöző, jelentősek gyermekirodalmi művei is. Főként a klasszikus román költészet nagyjait fordította, illetve a román népballadákat. Verseinek reprezentatív válogatott gyűjteményei 1987-ben (Folyó és tó), illetve 1988-ban (A repülőtér közelében) jelentek meg Bukarestben. Jelentős A műfordító emlékeiből (visszatekintések és versfordítások, Bukarest, 1986) c. műhelytanulmánya. (Vö. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Bukarest, 1994. 52–56.)

5. **Passuth László** (Budapest, 1900. július 15. – Balatonfüred, 1979. június 19.). Író, műfordító, Passuth Krisztina művésztörténész édesapja. 1901-ben családja Kolozsvárra költözött, középiskoláit is itt végezte. 1920-ban került Budapestre. Jogi diplomát szerzett a szegedi egyetem jogtudományi karán. 1919 és 1950 között banktisztviselőként dolgozott, majd 1950-tól 1960-ig, nyugdíjba vonulásáig az Országos Fordító Iroda szakfordítója volt. Írói művei az 1920-as évek közepétől több folyóiratban (Nyugat, Szép Szó, Magyar Szemle, Jelenkor, Válasz stb.) jelentek meg. Első, *Eurázia* című regényét 1937-ben adták ki. Ezután számos regényt írt, alapos filológiai felkészültséggel, kivételesen kifinomult és művészi stílusban. Manapság az irodalombarátok ellentmondásosan ítélik meg, időnként fellángol a vita könyveinek olvasmányosságáról. Első nagy sikere az *Esőisten siratja Mexikót* című regénye volt 1939-ben. 1945-ben a Magyar PEN Club főtítkárává választották. Ezt a tisztségét egészen 1960-ig töltötte be, ám 1948 és 1957 között csak formálisan, háttérbe szorítva, mivel 1948-ban kizárták a Magyar Írók Szövetségéből. Számos nyelvből fordított, 1956-ig csak fordításai jelenthettek meg. 1956-tól visszatért a magyar irodalmi életbe. Életrajzi, művészettörténeti írásai itthon is a legolvasottabb művek közé tartoztak.

Dr. Mezei Ödön

Dr. Mezei Ödön
(1848–1941)

Dr. Mezei Ödön 1848. június 7-én született az udvarhelyszéki Bögözbén. Édesapja új-tordai Mezei István jószágfelügyelő („praefectus”), édesanyja Bentzédi Sára volt.¹ Tanulmányait a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban végezte, 1868-ban érettségizett a nevezett intézményben.² Orvosi oklevelet 1868–1874 között szerzett a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának hallgatójaként. Tanulmányai befejeztével visszatért Székelyudvarhelyre, ahol 1876-tól gyakorló orvosként tevékenykedett. Az Udvarhelyi Híradó 1877. január 6-i számában olvashatjuk, hogy megalakult Székelyudvarhely város 24 tagú képviselőtestülete és 24 tagú tisztikara. Az 1876. december 23-án tartott alakuló gyűlésen dr. Mezei Ödönt „közfelkiáltással” választották meg a város tisztiorvosának. Dr. Mátyus András nyugalmazott kórházigazgató, főorvos szerint, aki többek közt összegyűjtötte Székelyudvarhely egykori orvosainak életrajzi adatait, ekkor kezdődött a fiatal, alig 28 éves orvos életútjának „szakmai, politikai, oktató-nevelői fénykora”.³

Dr. Mezei Ödön városi orvosi állását 1883 elejéig töltötte be. Ekkor egy „sikeres műkedvelő előadás után” tartott tisztújító gyűlés során helyébe dr. Kassay Albertet választották meg, de ő, mint a „közélet életerős, viabilis képviselője” és első törvényszéki orvos Udvarhely vármegyében (boncolást először ő végzett), továbbra is a

város kiemelt közegészségügyi személyisége maradt. Az év nyarán családi állapotában is változás történt, ugyanis július 6-án, 35 évesen megnősült, feleségül véve a gyergyószentmiklósi Jánosi Kornéliát, Jánosi Mihály törvényszéki bíró hajadon leányát. Házasságukból négy gyermek született: Ibolyka⁴ (1885. március 1.), Ödön⁵ (1886. november 12.), Kornélia⁶ (1888. szeptember 10.) és Anna⁷ (1890. február 8.).

Dr. Mezei Ödön pedagógiai tevékenysége is sokrétű volt. Már 1877-ben egykori iskolája, a Református Kollégium orvosa és tanára lett (egészségtani, anatómiai, járványtani ismereteket tanított heti 2–2 órában 17 éven át). A kollégium algonok (1890-től), majd gondnokaként (1894-től) elnöklelte alatt zajlottak az érettségi vizsgák, de orvospedagógusi munkássága elsősorban a tanulók egészségügyi nevelésében csúcsozott ki. Adományaival rendszeresen gazdagította (már az 1875/1876-ik iskolai évtől) a kollégium természetrajzi múzeumát, szertárát,⁸ a kép-, érem- és régiségtárát,⁹ a kollégium által kiírt testgyakorlati, szépírási, zenei és rajz pályadíjakat. Dr. Mezei Ödön a vármegyei közgyűléseknek is kiemelkedő egyénisége volt. Ott volt a megyei „virilisek” között a főispánt a közgyűlésbe hívó testület első embereként. Számos más egyesületnek, bizottságnak, orvosi komisszióknak is tagja volt.¹⁰ Pl. 1899-ben annak az orvosi komisszióknak, amely a Budvár aljában lévő Solymossy-féle Sósfürdő vizét „véleményezte és orvosi javallatait megadta.”¹¹

Székelyudvarhely e jeles közegészségügyi és közéleti személyisége, akit a tanárok és gondnoktársai osztatlan bizalma, szeretete és tisztelete körbezett, „változott viszonyaira és gyengélkedő egészségi állapotára való hivatkozással” 1903. szeptember 6-án mondott le főgondnoki tisztéről. Végleges távozásakor, 1904. január 17-én a kollégiumnak 200 koronás alapítványt tett, s utódjának leendő vejét, dr. Imre Domokost, kórházi igazgató-főorvost ajánlotta, aki a kollégium egészségtan tanára volt már akkor.¹²

Az első világháború éveiben tagja a Közigazgatási Bizottságnak. 70 éves, amikor dr. Lengyel József megyei tiszti főorvos halála után, 1918-ban, igen nehéz időkben átveszi Udvarhely vármegye közegészségügyének irányítását. Több évtizedes közéleti és szakmai tapasztalatának köszönhetően azonban a háború végi influenza- és spanyolnátha-járvány közepette, a zavaros politikai viszonyok közt is (a front és az ország összeomlása, impériumváltozás, az új román közigazgatás kiépülése stb.) becsülettel végezte munkáját. Tiszti főorvosi székében 1923. január elsején dr. Comsa Soffron váltotta. Ő azonban még aktívan tovább dolgozott. 1926. november 1-jén a magyar nyelvű bábaképzés beindítását kérvényezte a hatóságoktól. A megyei tisztviselők kinevezését és előléptetését javasoló bizottság elnökévé is megválasztották.¹³ Alelnöke volt az Országos Magyar Párt Udvarhely megyei tagozatának.¹⁴ 1933-ban rendelője a Főtér (Piața Regina Maria) 17. szám alatt állott.¹⁵

Székelyudvarhelyen 1941. június 18-án, a „kicsi magyar világ” második évében távozott az élők sorából, 93. életévében, 37 év özvegység után. A református temető A24. parcellájában nyugszik szeretett feleségével, a még 1904-ben 43 évesen elhunyt Nellivel közös sírban.¹⁶

Mihály János

A Mezei család sírhelye a székelyudvarhelyi református temető kertben

*Dr. Mezei Ödön unokái körében.
A felvétel Szilasi Mária Sándor
Bélané (Csikszereda) tulajdona.*

Melléklet

Nekrológ

Közismert nevű, régi, tekintélyes egyénisége városunknak és vármegyénknek hunyt el f. hó 18-án. Korra nézve is bizonyára a legtekintélyesebbek egyike városunk lakói közül.

Aranyharasztosi Mezei Ödön dr. orvos, a Székelyudvarhelyi Református Kollégium volt főgondnoka, a volt magyar királyi törvényszéki orvos elköltözött. Neve évtizedeken át fogalom volt itt közel és távoli vidékeken is. A doktor urat, a doktor bácsit jelentette, akire különösebb makacsabb betegségekben, mint az utolsó reménységre gondoltak a messze lakó, egyszerű falusi betegek, aki a városi családokban nemzedékeken át töltötte be a gyógyító orvos hivatását elkezdve valamikor a még fiatal családfőn, folytatva később annak gyermekein és unokáin, akik szükség esetén bizalommal várták látogatását, vették tudomásul, fogadták meg az ő tűnődő arccal, megnyugtató bólogatás közben adott alapos utasításait.

Annak a közbizalomnak, tekintélynek, amit akart, következménye volt az is, hogy számtalan tiszteletbeli és köztisztességet kellett viselnie. Így gyógyított, tevékenykedett feddhetetlen tisztességgel, köztisztelőivel körülvéve magas koráig, friss erőben.

Nyolcvanéves már elmúlt, amikor a városszéli dombokon, oldalakon még találkozni lehetett sétáról vagy

éppen vadászgatásból megtérő, szikár, friss mozgású alakjával.

Nagyszámú tekintélyes rokonság, ennek tagjai közt az Imreh, Becsek, Haáz és Jodál családok gyászolják. Temetése 21-én [1941. június 21-én], szombaton du. 5 órakor lesz.¹⁷

1. A család történetével bővebben Pálmay József foglalkozott (*Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székelyudvarhely, 1900. 160.). Azon állítása, amely szerint az 1614-ben Székelyudvarhelyen mustráló Mezei István nemes (nobilis) lenne a család ősapja, akinek leszármazottjai a XVIII. század végén Udvarhelyről „Torda-Aranyosvármegyébe” költöztek, az újabb kutatások tükrében nem felel meg a valóságnak. Kövendi Weress Sándor szerint a „Harasztosi” előnevet viselő Mezei család Aranyosszékről Torda városába „beszármazott székely család”, amely a városnak több hivatalnokot adott (*Torda őscsaládjai*. Torda, 1890. 109.). A család egyik tagjának, dr. Mezey Andrásnak (Budapest) birtokában lévő, valamint a Magyar Országos Levéltárban, a Pálmay József genealógiai hagyatékban (P 836. 56. doboz) e sorok írója által nemrég fel-

lelt családfák szerint a család őse egy bizonyos „Mezei Kristóf de Harasztos”, aki 1681-ben I. Apafi Mihálytól nyert címeres nemeslevelet. Forrásaink szerint azonban már Bethlen Gábor fejedelem betelepítésekor, vagyis 1613-ban kerültek Új-Tordára Mezei nevű családok (Weress, 1890. 16, 77.). Lásd még: Mihály János: Az engobe kerámiától a Székely Köztársaságig. In: *Örökségünk*, V. évf. (2011) 3. szám. 29.

2. Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium múltja és jelene*. Székelyudvarhely, 1895. 187.

3. Dr. Mátyus András: *Aranyosharasztosi dr. Mezei Ödön városi, megyei tisztiorvos, a Ref. Kollégium gondnoka, egészségügyi tanár* (kézirat). Itt köszönjük meg dr. Mátyus Andrásnak, hogy az összegyűjtött adatokat rendelkezésünkre bocsátotta.

4. Dr. Imre Domokosné.

5. Életútjához lásd: *Örökségünk*, V. évf. (2011) 3. szám. 29.

6. Becsek Aladárné.

7. Haáz Rezsóné.

8. Adományai tárgyát pl. 1900-ban egy kárpáti medve, 1901-ben egy vaddisznó képezte.

9. Ide az 1899/1900. iskolai évben két darab kőbaltát ajándékozott.

10. Tagja volt az Erdélyi Méhész Egyletnek, társelnöke, majd elnöke az Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) Udvarhely megyei Osztályának.

11. Lásd a 3. sz. jegyzetben említett kéziratot.

12. *A Székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollégium Értesítője az 1906-1907-ik Iskolai Évről*. Szerk. Gönczi Lajos igazgató-tanár. Székelyudvarhely, 1907. 19.

13. Lásd a 3. sz. jegyzetben említett kéziratot.

14. adatbank.transindex.ro/html/alcim_dok10760.doc

15. <http://mek.oszk.hu/09700/09704/09704.pdf>

16. Lásd a 3. sz. jegyzetben említett kéziratot.

17. Uo.

*Dr. Mezei Ödön és családja.
A felvétel Szilasi Mária Sándor
Bélané (Csikszereda) tulajdona.*

A színes papír történetéből 4. A márványpapírok

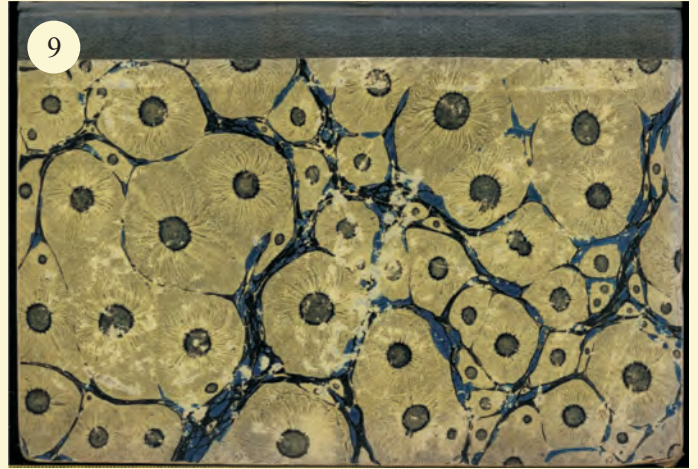
Kalandozásainkat a színes papírok világában azzal folytatjuk, amiről már ejtettünk szót sorozatunk indításakor: a *márvány(ozott) papírokkal*. Tulajdonképpen ezzel kellett volna kezdenünk, hiszen a márványozás a legrégebbi papírfestési eljárás. Két változatát ismerjük: a japán eredetű, „lebegő tinta” jelentésű *suminagashi*t, továbbá a szintén távol-keleti eredetű, de török közvetítésű, napjainkig nemzeti művészeti ág rangjára emelkedő, ezért a köztudatban „törökpapír”-ként (felhős papír) ismert *ebru*t. Az előbbi készítése nagyon egyszerűnek tűnhet az első látásra, hiszen csak nyugalmi állapotban levő tiszta vízre, tintára/tusra/vízfestékre és egy pár lágy szűrő és csúcsban végződő ecsetre van szüksége a mesternek (1. kép). A törökpapír készítése már több hozzávalót igényel: lenmag vagy karagén moha főzetét, ökörepét, vagy ezek helyett használható vegyszereket, timsót, alkoholt és különböző (föld)festékeket. Ebben az esetben is a víz a főelem, csak hogy itt annyival „sűrűbb” (enyhén gélesített) kell legyen a folyadék, hogy képes legyen megtartani a felszínére csepegtetett/szórt festékeket, melyek a tintánál már jóval nehezebbek (2. kép).

Mindkét, az „istenektől ajándékba kapott”, titkos papírfestési eljárás tulajdonképpen egy fizikai törvényszerűséget aknáz ki: a folyadékok felületi feszültségét, és az azt valamely mértékben megbontó – a fajsúlykülönbségre alapozó – folyamat kínálta lehetőséget.

Suminagashi

A kínai eredetű eljárás eredete a régi időkbe nyúlik vissza. Japánban már a Heian-korszaktól, a 8. századtól alkalmazták az eljárást napernyők, legyezők, sárkányok, lámpák, nyílászárók papírjainak díszítésére. A 12. században a shinto papok elterjedt módszereként ismerik. Az ecset hegyéről óvatosan a víz felületére juttatott festék koncentrikus (akár egymás melletti) körökben elterülő, más és más színű festékgyűrűket, vagy festék- és tiszta vízgyűrűket képezett, melyeknek többé-kevésbé szabályos körvonalait enyhe fúvással, legyező által keltett légáramlattal, vékony tüvel, pálcikával megzavarva, vagy a folyadékot tartalmazó edény óvatos rázogatóásával többszörösen megtört, elnyújtott, egymás mellett elfutó, a márvány vagy fél-drágakövek erezetéhez hasonló mintázatot nyertek (3. kép). Ezt a festékfolt mintázatot az óvatosan a víz felületére helyezett lágyabb szövetű (japán) papír rögzítette. Ezen papírok használata kezdetben csak nemesi családok kiváltsága volt. Megismételhetetlenségük és filigrán jellegük következtében hivatalos okmányok, díszoklevelek, értékpapírok kiállításakor, de versek írására is használták (4. kép). Az ún. Edo-korszakban (1603–1868) már egész művészetté alakult az eljárás. Ma ismét reneszánszát éli, gyerekek és felnőttek által is igen kedvelt kézműves, esetenként igazi művészi munka. Felhasználási területe szám-

talán lehet. Hogy csak a legegyszerűbbet említsük: személyesített, egyedi kivitelezésű színezett írópapírt készíthetünk ezzel a módszerrel. Európában kevésbé, de Távol-Keleten gyakran használták könyvkötészeti célból is.

Márványpapír

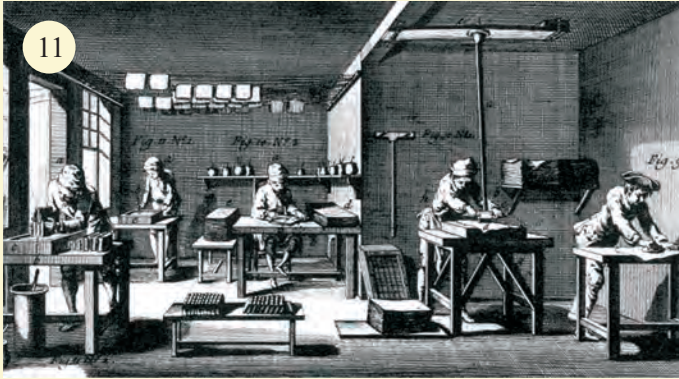
A könyvkötők az egész világon használják mind a mai napig. Az eljárás titka a fennebb említett hozzávalók optimális arányának eltalálásában rejlik. A festőtálba öntött folyadék hőmérséklete, viszkozitása oly mértékű kell legyen, hogy a spiritusszal és ökörepével támogatott mikroszkopikus festékszemesecskék ne merülhessenek a folyadék aljára. Az akvarellfestésben is használt, ozlató szerként ismert ökörepe azt is elősegíti, hogy az egymás mellé kerülő különböző színek úgy keveredhessenek a víz felületén, hogy ne jöjjön létre új szín, hanem kontrasztosan elkülönüljenek (5. kép).

A márvány(ozott) papírok és készítésüknek titka utazók révén a 16. században került Európába. Hamarosan ismertté és elterjedté vált az egész földrészen. Mivel e papírok általában nem tartalmaznak mesterjegyet és a technika ismeretében bárhol előállíthatók voltak, beazonosításuk is nehézkes. Esetleg néhány műhely, papírmalom, manufaktúra vagy gyár pár fennmaradt mintafüzete segíthet a tájékozódásban (6. kép).

Habár előállításukhoz ugyanazon eszköztárra volt szükség, különböző (spanyol, francia, angol stb.) „iskolák” alakultak ki. A használt színek, a kialakuló minták a minden-

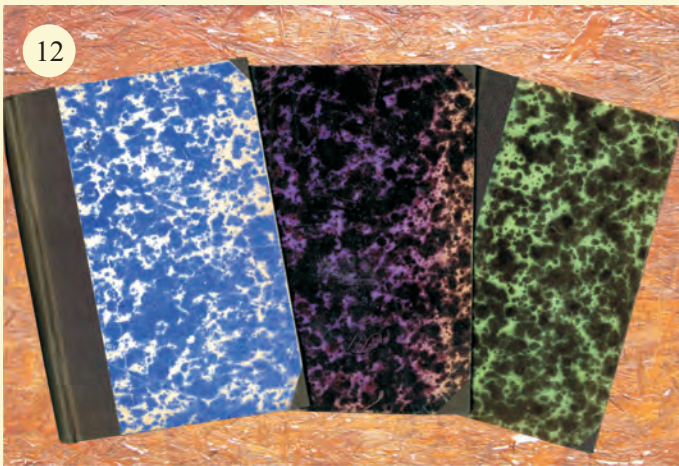

11

lületre óvatosan ráhelyezett, timsóval előkezelt papír rögzítette a színeket és a mintát. A papír mosás és szárítás után a féldrágakővel (agát), simítóagyarral történő dörzsölés következtében érdekes csillogást, fényt kapott. A nagy francia enciklopédia illusztrációja nagyon szépen ábrázolja a folyamatot (11. kép). A folyadék, melynek felületéről felitatták a még ottmaradt festéket, újból készen állt a festék felhordására. Az ipar fejlődésével, a márványozó gépek megjelenésével a kézi márványozást a megtévesztésig lehetett utánozni (12. kép). Ezen papírok, mint említettük, egyediségük, művészi kivitelezésük és viszonylagos drágaságuk következtében a könyvkötők és -kötetők kedvelt és féltett alapanyaga volt. Egyaránt használták a kötetablák külső borítására és előzéklapok készítésére is. Igényes könyvkötéseknél a könyvek metszését is márványoz-

12

13

kori mestertől/művésztől függtek, ezért egyedi megnevezésük néha zavartkeltően változatos: *eres*, *törökös* (7. kép), *fésűs* (8. kép), *tigrisszemű* (9. kép), *pávatóllas*, *csokros*, *csigás* (10. kép) stb. A festék(ek)et állati szőrből, emberi hajból, növényi rostokból/ágakból készített ecsetekkel csepegtetéssel, szórással, spricceléssel, permetezéssel juttatták egymást követően a víz felszínére. Ezt követően a mester vagy művész különböző segédeszközökkel (fésűkkel, tűkkel, vékony rudacskákkal, pálcikákkal), mechanikus beavatkozással alakította ki a mintát. Az így létrejött fe-

ták, sokszor összhangban az előzék- és a borítópapírokkal (13. kép). Az így bekötött könyvek érdekes színfoltokat képeznek könyvtáraink polcain (14. kép). A márványpapír készítése a történelem során önálló művészeti ággá nőtte ki magát (15. kép).

Róth András Lajos

14

15

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai hivatalának kezelésében 16. A Székelykeresztúri Múzeum iratgyűjteménye (II.)

Az Örökségünk legutóbbi számában a Székelykeresztúri Múzeum iratgyűjteményének történetét, átvételi körülményeit, a gyűjtemény szerkezetét és a fontosabb állagokat tekintetem át. A tíz családi gyűjtemény közül sor került a *szentgericei Boros* és a *mátisfalvi Lőrincz* családok iratainak bemutatására, jelen írásomban pedig a további nyolc családi hagyatékot tekintem át.

Családi iratgyűjtemények

Tekintélyes, 174 iratból álló gyűjtemény maradt a *lécfalvi Gyárfás* család¹ részéről (évköre 1627–1911), amely nemcsak a mennyiség, de az iratok tartalma miatt is kiemelt figyelmet érdemel. A család székelyföldi viszonyok között jelentős birtokállománnyal rendelkezett, tagjai közül többen is közéleti szerepet vállaltak, házassági kötelékek révén pedig rokoni kapcsolatban álltak Erdély számos nemesi és főnemesi családjával. Mindezen körülményeket pedig a hátrahagyott értékes iratanyag is jól szemlélteti. Átlapozva a leltárkönyv vonatkozó részét, feltűnik, hogy az általában nagyjából a Gyárfásokkal rokonságba került családok iratait tartalmazza, a névadó famíliát a kisebb részt 18. századi, zömében inkább 19. századi jogi, gazdasági és személyes jellegű iratok képviselik.

A vegyes eredetű iratok közül figyelmet érdemelnek az iratcsoport első darabjai, amelyek a fejedelemség kori erdélyi politikai elit világába kalauzolnak: a Rhédei, Kornis, Petki, Alia, Lorántffy családok lakodalmi és eljegyzési meghívói (736–738, 741. számú iratok) a szentbenedeki, nagsajói, székelykocsárdi, sárdi kastélyokban, illetve udvarházakban zajló vigasságokra invitáltak egykor.

A Gyárfás családdal rokonságban álló köznemesi famíliák iratai sorában legkorábbiak az oláhidecspataki Rácz és verese gyházi Borsai Nagy² családok Szászrégen környéki birtokaira (Marosfelfalu, Idecspatak, Disznajó,

Szentmártonmacskás) vonatkozó iratok. Értékes, szép kivitelű oklevelek kerültek a Gyárfás-levéltárba a magyarsárosberkeszi Katona család³ tulajdonából: II. Rákóczi György adománylevele 1648-ból Katona Mihály javára, bizonyos Kővár vidéki, pojinicai (ma Kismező) és pirosfalvi (ma Pirosd) birtokokra vonatkozóan (749. sz.), I. Apafi Mihály három oklevele 1675-ből (az első által megerősíti II. Rákóczi György adományát Katona Mihály javára, a második és harmadik által pedig neki adományozza a kölcsői – ma Kővárkölcső –, illetve belsőszolnoki füzesi – ma Ördöngösfüzes – birtokot, a rajta lévő kuriális hellyel és nemesi udvarházzal – 776–778. sz.), és végül I. (Habsburg) Ferenc király 1816-ban kibocsátott oklevele, mellyel a család talán legkiemelkedőbb tagját, Katona Zsigmond (1767–1833) kövári főkapitányt guberniumi tanácsossá nevezi ki (826. sz.). Ez utóbbi oklevelet az uralkodó mellett széki gr. Teleki Sámuel kancellár jegyzi és aranyozott fémtokban elhelyezett, nagyméretű (13,5 cm átmérőjű) császári függőpecsét erősíti meg.

Néhány 19-20. századi irat a Gyárfás családdal rokonságba került erdélyi arisztokrata famíliák birtokaira – pl. br. Kemény Pál székelykeresztúri (837, 843. sz.) és br. Bánffy Jenő enyedszentkirályi (897–903. sz.) birtokaira – vonatkoznak.⁴

A kimondottan a Gyárfás családra vonatkozó iratok közül érdemes kiemelni I. (Habsburg) Ferenc király 1826-ban kibocsátott oklevelét, mely által lécfalvi Gyárfás Józsefet (1769–1829) udvari tanácsossá nevezte ki (829. sz.), illetve özv. Gyárfás Józsefné zejkfalvi Zeyk Katalin 1830-ban írott feljegyzéseit a férje által viselt tisztségekről és családjának a férje halála utáni anyagi állapotáról (832. sz.). Ez utóbbi iratból megismerhetjük lécfalvi Gyárfás József négy évtizedes hivatali pályájának főbb mozzanatait: 1814-től guberniumi titkár, 1822-től főkörmányszéki tanácsos, 1826-tól udvari tanácsos volt. A családi iratok

között megtaláljuk Gyárfás József fia, Domokos (1814–1895) és annak fia, Endre (1853–1920) tanulmányi okmányait is: egyetemi okleveleket, iskolai bizonyítványokat és igazolásokat a 19. század derekáról, második feléből.

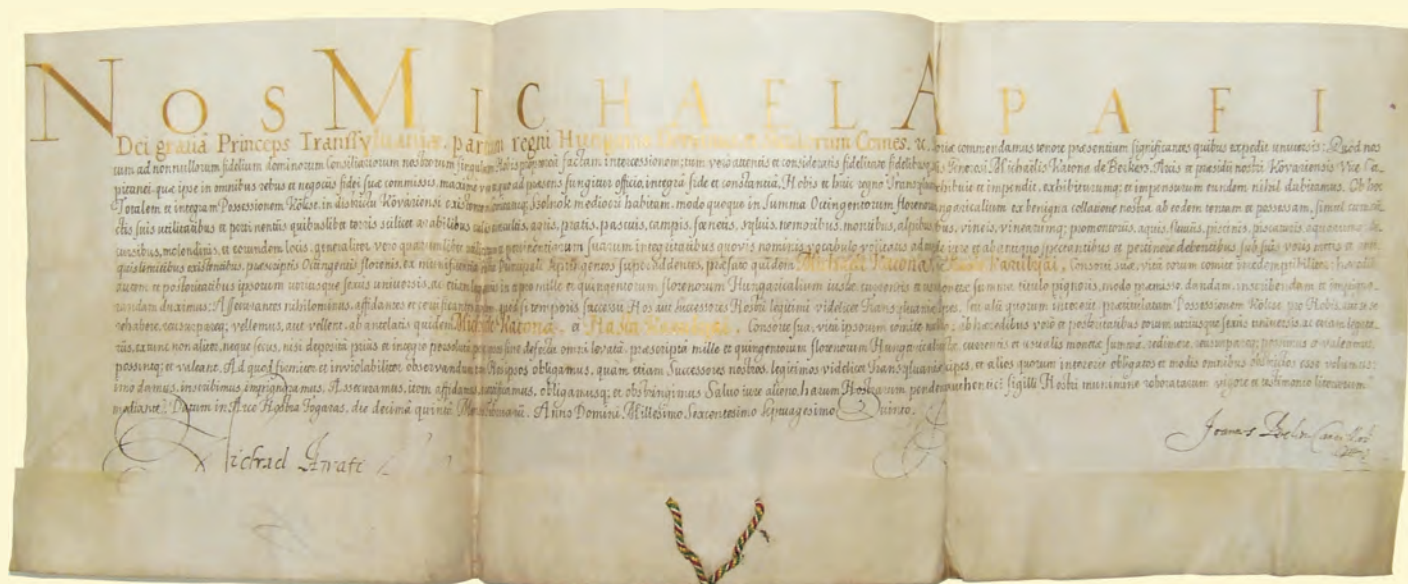
A szék másik igen jelentős családja az *ábránfalvi Ugronok*, akiknek fiatalfalvi ága 55 irattal képviselteti magát a múzeumi gyűjteményben. Az iratok évköre ugyan 1634–1929, de a döntő többségük a 19-20. században keletkezett⁵, és leginkább az Ugronokkal házasság révén rokonságba került ozsdolai gr. Kun⁶ és lozsádi br. Györffy⁷ családok algyógyi, krasznai, bencenci, ompolymezői és báboci birtokaira vonatkozóan tartalmaz adatokat. A névadó családot Ugron Zoltán magánlevelei, illetve politikai szerepvállalását tükröző iratai képviselik a 19-20. század fordulójáról (1559, 1561–1573. sz.).

Udvarhelyszék egyik legnépesebb, legszerteágazóbb famíliájának, a *kénosi Sándor*⁸ családnak 82 irata maradt meg a múzeumi gyűjteményben, ezek évköre 1650–1873. A fondrász első darabja egyben a legértékesebb is, ez a család rangját igazoló okmány: II. Rákóczi György 1650-ben kénosi Sándor Márton részére kiadott lőfősítő levele (446. sz.). A további iratok a családi levéltárak szokásos irattípusait képviselik: adásvételi, zálog- és haszonbérleti szerződések, jegyzőkönyvek, végrendeletek, osztálylevelek, amelyek főleg a helytörténetek számára tartogathatnak meglepetéseket.

Az *újszékelyi Murvai* család⁹ iratai névvel illetett állag 22 irata közül (évkörük: 1668–1915), ellentétben a megnevezéssel, egy sem vonatkozik a névadó családra, sokkal inkább a szentábrahámiai Lőrinczi család¹⁰ újszékelyi ágának tagjairól szólnak. Több irat is ez utóbbi család 1793. évi nemességigazolási perével kapcsolatos.

Hasonló helyzet jellemző az *etédi Birtalan* család iratai (évkör: 1685–

1907) elnevezésű állagra is. Az abban található, főleg jogbiztosító iratok leginkább az etédi Király családra¹¹ vonatkoznak, de itt található a szentgericei Gagyi család¹² etédi ágának nemzedéktáblája is 1808-ból (1621. sz.).

A viszonylag terjedelmes, 151 iratot számláló *nagysolymosi Deé* család¹³ iratai nevű fondrész (évköre: 1701–1870) jelentősége kettős: egyrészt számos adatot szolgáltat e régi, de a szakirodalomban alig szereplő udvarhelyszéki család történetéhez, másrészt értékes adalékokkal szolgál Nagysolymos történetéhez is.

A számos helyi közszerelőt adó *homoródalmási Mihály* család¹⁴ levéltárából 116 irat került a múzeumi gyűjteménybe, ezek évköre 1706–1896. A család első jelentősebb tagja Mihály Máté kuruc kapitány volt, vélhetően az ő hagyatékából származik az állag első darabja: I. (Habsburg) József magyar király 1706-ban kiadott kiáltványának másolata, melyben az uralkodó az állam és a hadsereg iránti kötelezettségeikre figyelmezteti székely alattvalóit (1398. sz.). Mihály Máté fiától, Ferencről származnak az 1753–1780 közötti gazdasági jellegű feljegyzések (1404. sz.). A 18. század végén és a 19. század első évtizedében keletkezett iratok nagy valószínűséggel a család legkiemelkedőbb tagja, Mihály János (1771–1836) alkirálybíró, udvarhelyszéki adminisztrátor, országgyűlési követ, királyi táblai ülnök, székelykeresztúri unitárius gimnáziumi gondnok hagyatékából

*Apafi Mihály
1675-ben kelt
adománylevele
Katona Mihály javára
(777. sz. irat)*

származnak. Ezek többsége hivatali irat: II. (Habsburg) Lipót király néhány, 1791-ben kelt leiratának másolata, egy I. (Habsburg) Ferenc királyhoz intézett felirat másolata 1792-ből, Torda város határának kijárásával kapcsolatos iratok 1816–1818-ból, a székelykeresztúri unitárius gimnázium gazdasági ügyeire, illetve építésére vonatkozó iratok az 1811–1831 közötti időszakból. Mihály János személyes iratai közül említést érdemelnek a Királyi Táblára való bírói kinevezésével kapcsolatos ünnepélyes kiállítású oklevelek 1833–1834-ből (1497, 1500. sz.). Az állag utolsó két darabja két Mihály János-életrajz, az elsőt a királybíró leánya, Zsuzsanna állította össze, a második ismeretlen szerző munkája, talán Sándor János gimnáziumi tanár 1896-ban, Budapesten készült vázlata (1512, 1513. sz.).

A családi hagyatékok sorában a legkisebb – mennyiségét és évkörét tekintve is – a *szentábrahámi Lőrinczi* család¹⁵ irathagyatéka (évköre: 1815–1838). Az összesen 5 darabot számláló iratcsoportban található az azóta szétszóródott bözdújfalusi unitárius egyházközség 1826. évi esperesi vizitációjának jegyzőkönyve (1517. sz.).

F 250 A Székelykeresztúri Múzeum iratgyűjteménye (évkör: 1607–1929; mennyiség: 1992 levéltári egység, 1,75 fm.; leltárszám: 55; magyar, latin, német és román nyelvű iratok).

Bicsok Zoltán

1. A lécfalvi Gyárfás család első ismert tagja a 16. század második felében élt Pál, akinek fiai, István sepsiszéki jegyző és Pál fejedelmi tanácsos, 1609-ben Báthory Gábor fejedelemtől kaptak címeres nemeslevelet. Tőlük származik a család két fő ága. Székelykeresztúron az Istvánágból származó Gyárfás Domokos (1814–1895) szerzett birtokot br. Kemény Polixéniával (1821–1886) 1839-ben kötött házassága révén. Így került a család birtokába az egykori br. Wesselényi–Kemény-kúria, amely utóbb Gyárfás-kúriaként híresült el. <http://genealogy.euweb.cz/hung/gyarf.html> (Letöltve: 2012. július 28.)

2. Gyárfás Domokos dédszülei lécfalvi Gyárfás Ádám és veresegyházi Borsai Nagy Krisztina voltak. E házasságkötésnek köszönhetően kerülhettek a Borsai Nagy-féle iratok (de elképzelhető, hogy a Rác-féle iratok is) a Gyárfás-levéltárba.

3. A magyarsárosberkeszi Katona család egykor a Partium egyik meghatározó jelentőségű nemesi családja volt, tagjai közül számosan töltötték be a kövári főkapitányi tiszteletet. A családból talán Katona Zsigmond (1767–1833) jutott a legmagasabbra a ranglétrán: göttingeni egyetemi tanul-

mányait követően belső-szolnoki jegyző, majd főszolgabíró volt, ezt követően 1809-ben Kővár vidék főkapitánya, 1812-ben pedig Belső-Szolnok vármegye főispáni helyettese lett. Karrierje csúcsát a guberniumi tanácsosi kinevezés jelentette 1816-ban. Unokája, Katona Ilona 1883-ban lécfalvi Gyárfás Endre felesége lett, e házasságkötés nyomán kerülhettek a Gyárfás-levéltárba a jelzett iratok. <http://genealogy.euweb.cz/hung/gyarf.html> (Letöltve: 2012. július 28.); Gyulai Rikárd: *Ősfák. Magyarsárosberkeszi Katona Ilona leszármazása* (8-as ősfá). *Genealógiai Füzetek*, 3 (1905). 16–18.

4. Ezen iratok szintén házasságkötések nyomán kerülhettek ide, hiszen Gyárfás Domokos felesége br. Kemény Polixénia volt. Lásd az 1. lábjegyzetet. Gyárfás Domokos húga, Anna (1821–1902) br. Bánffy Dánielhez (1812–1886) ment nőül, az ő fiuk volt br. Bánffy József Jenő (1845–1903). <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy6.html> (Letöltve: 2012. július 28.)

5. Az ábránfalvi Ugron család iratait illetően érdemes tanulmányozni a csíkszeredai Levéltár F 351-es fondját, a Borsai Nagy és Ugron családok iratait is. A fondismertetőt lásd: Bicsok Zoltán: *A Borsai Nagy és Ugron családok iratai*. In: *Örökségünk*, III. évf. (2009) 4. sz. 10–12.

6. A 18-19. században két házasságkötésre is sor került a két család között: Ugron István (1793–1863) felesége gr. Kun Amália volt, leányuk, Amália pedig gr. Kun Farkas (1810–1872) algyógyi birtokos felesége lett. <http://genealogy.euweb.cz/hung/ugron2.html> (Letöltve: 2012. július 28.)

7. A két család között a 18-19. században több házasságkötésre is sor került. A már említett Ugron István (1793–1863) és gr. Kun Amália fia, Ugron János (1817–1882) harmadik felesége lozsádi br. Györffy Ágnes volt, de a család másik ágából származó Ugron Pál (1745–1813) leányai is a Györffy bárók közül kaptak házastársat: Mária férje br. Györffy József, Karolina első férje pedig br. Györffy Mihály volt. <http://genealogy.euweb.cz/hung/ugron1.html> (Letöltve: 2012. július 28.)

8. Pálmay József kutatásai szerint a kénosi Sándorok a lókodi Sándor családból rajzottak ki, két hullámban. Az elsőbe tartozott az a Sándor Mihály, aki 1591-ben kapott kénosi telkére új adománylevelet, továbbá Sándor Péter és Pál, akik 1602-ben kénosi birtokosként esküdtek hűséget a császárnak (1614-ben egyikük, Pál lófőként szerepel a lustrában). Az utóbbi fia lehetett az a Sándor Pál, aki 1679-ben követként ment a Portára, és 11 évig raboskodott ott. Az ő fia volt kénosi Sándor Gergely ítélmester, a 18. század első évtizedeinek jó nevű erdélyi jogásza. A másik hullám valamivel később, de még a 17. század első felében költözött Lókodból Kénosba, hiszen 1650-ben, amikor Sándor Márton lófőséget kapott, már kénosi előnevet viselt. A családnak kiterjedt birtokai voltak Udvarhelyszéken: Lókodban, Kénosban, Nagysolymoson, Oláhandrásfalván. Évszázadokon keresztül az erdélyi unitárius egyház támogatói voltak. Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhelyt, 1900. 203–205. (A továbbiakban Pálmay József: *Udvarhely...*)

9. Az aranyosszéki származású, kövendi és bágyoni Murvai család egyik tagja, József a 18. század első felében, még 1725 előtt települt Újszékelyre. Leszármazottai a 20. század elején is ott éltek. A Lörintzi iratok házasság útján kerülhettek a Murvai család levéltárába, Murvai Samu újszékelyi birtokos felesége ugyanis Lörintzi Júlia volt. Pálmay József: *Udvarhely...*, 168.

10. A családra vonatkozóan lásd a 15. lábjegyzetet.

11. Az etédi Király családból legkorábban András tűnik fel, ő 1602-ben

I. Ferenc császári függőpecsétje Katona Zsigmond 1816. évi guberniumi tanácsosi kinevezésén (826. sz. irat)

tesz hűségesküt a császárra. Ugyanő és Király Mihály lófőként szerepelnek az 1614. évi lustrában. A család egykor Malomfalván, Vágásban és Etéden bírt jószággal. Pálmay József: *Udvarhely...*, 128.

12. A szentgericei Gagy (Gagyhy) család maroszéki eredetű, ahonnan a 17. század elején Szolnok-Doboka vármegyébe, majd utóbb Etédre költöztek, ahol hosszú ideig a legtehetősebb családnak számítottak. A család első kiemelkedő jelentőségű tagja Gagyhy Sámuel (1784–1873) táblabíró volt. Fia, Elek (1818–1883) nemzetőr századosként részt vett a szabadságharcban, unokája, Lajos (1849–?) pedig az Udvarhely vármegyei közélet jeles képviselője volt, a törvényhatósági bizottságban és a gazdasági egyesületben tevékenykedett. Pálmay József: *Udvarhely...*, 74.

13. A nagysolymosi Deé családra vonatkozóan az első adat 1602-ből való, amikor Deé András felesküszik a császár hűségére. Ugyanezen András és bizonyos Deé Lukács szerepelnek az 1614. évi lustrajegyzékben is. Leszármazottaik a 20. század elején is nagysolymosi birtokosok voltak. Pálmay József: *Udvarhelyszék...*, 61.

14. A homoródalmási Mihály családra vonatkozó legkorábbi hiteles adatok a 16-17. század fordulójáról valók: 1580-ban Mihály Pongrác és Péter Báthory Kristóftól nyernek adományt. 1602-ben Péter fia Máté a császár hűségére tesz esküt, 1614-ben ugyanő mint lófő szerepel a lustrajegyzékben. Pálmay József ez utóbbi Máté unokájának tartja Mihály Máté kuruc kapitányt. A családból többen is armalista nemesként szerepelnek az 1741. évi udvarhelyszéki nemes-összeírásban, Mihály Ferenc és Pál pedig 1796-ban a Táblán is igazolták nemességüket. Pálmay József: *Udvarhely...*, 160–161.; Sándor János: *Homoród-almási Mihály János életirata*. In: *Keresztény Magvető*, XXXV. (1900) 2. füzet. 70–88.

15. A szentábrahामी Lörintzi családból Balázs 1614-ben szentábrahामी birtokosként lustrál. Leszármazottai közül Lörintzi József Marosvásárhelyen, Lörintzi Mihály pedig Székelyudvarhelyen volt ügyvéd. Pálmay József: *Udvarhely...*, 150.

Kustaly vára

Az Udvarhelyszéket Erdővidéktől elválasztó Rika erdőt manapság csak a természetjárók, fakitermelők és pásztorok ismerik. A vízváltáson áthaladó úton kanyarogva aligha gondolnánk arra, hogy a gyér forgalmú, elhagyatottnak tűnő vidék élete a középkorban jóval lüktetőbb volt, ugyanis néhány kilométerrel délebbre haladt egy országos jelentőségű kereskedelmi, néha hadseregeket is felvonultató út, a régi rikai országút.

A Rika erdő mélyén a térség Árpád-kori történelmének becses emlékei rejtőznek: Kustaly vára és a rikai várak. A középkori Udvarhelyszék keleti peremén található – ma Oklánd határához tartozó területen álló – Kustaly váráról azonban szinte teljesen megfeledkezett az emlékezet. Nem is csoda, hiszen a vár romjait 1902-ben felhasználták a Hagymás-tetőn átkelő országút építésére, kitermelve köveit. Az elmúlt években újrakezdett régészeti ásások felszínre hozták a vár maradványait és annak korhatározó elemeit. A tárgyi leletek kiértékelése és a vár tágabb térségének kutatása során kiderült, hogy a jelentéktelenség homályába süllyedt *Kustaly vára Erdély legkorábbi kővárjai közé tartozott, és sajátos szerepet töltött be a térség Árpád-kori történelmében.*

Lássuk e tudományos álláspont elemeit és részleteit!

Kustaly vára a Persányi-hegység főgerincének egyik nyergében, a Hederer hegyese és a Gyepübükke közti magaslatok között található 763 m tengerszint feletti magasságban. A vár történetéről nem maradtak fenn írott források, a hagyományokban is csak az sejlik fel, hogy valaha óriások építették. Bizony ezzel nem sokra megy a várkutató, de szerencsére segítségére jön a régészet, e tekintetben pedig különös jelentősége van a modern régészeti terepkutatások előzményeinek, és pedig Orbán Balázs megfigyelésének, hisz az ő idejében még álltak a romok. Noha a várról először Kővári László tudósít, értesülései Orbán Balásztól származnak, aki szövé is teszi Kustaly vára kapcsán, hogy Kővári „olorozta” eredményeit. Régész elődünk meghatározása alapján a „székely ősvárak” sorába tartozó erősség magját egy négyzetes, 20 lépés oldalhosszúságú „zömtorony (*centraldonjon*)” képezte, melynek mészhabarccsal kötött falai két öl (kb. 4 m) szélességűek és ölnyi magasak voltak. A vár ekkoriban már erőteljesen lepusztult állapotban lehetett, és – Orbán által a terepidomok alapján meghatározott – külső védőfala, mint a későbbi kutatásokból kiderült, nem is volt soha. A 19. század végén Téglás Gábor dák földvárként értelmezte az emléket, több más udvarhelyszéki

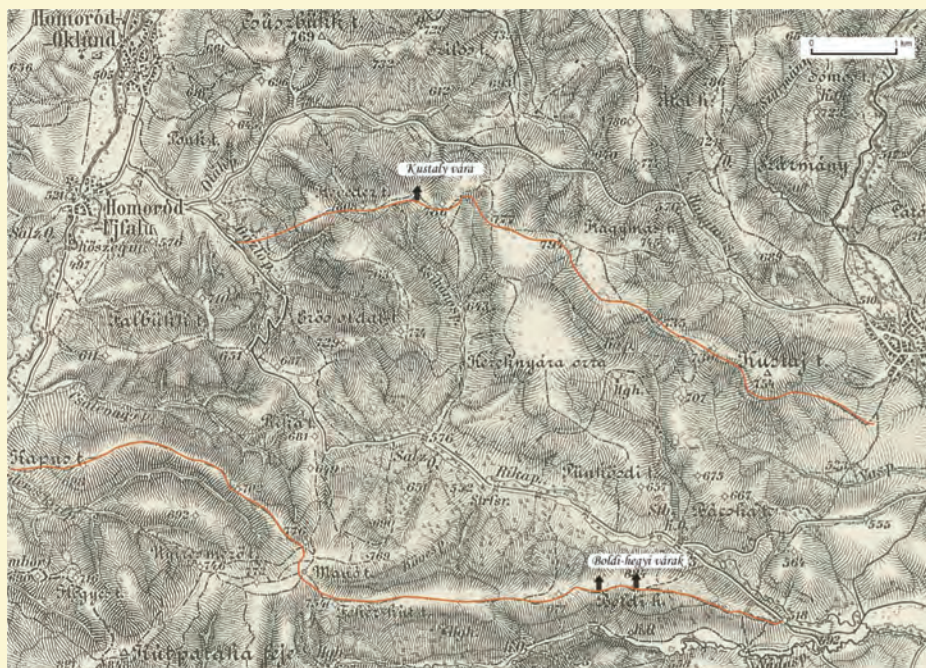
erősséggel (pl. Tartód várával) egyetemben. Az 1971–1973-ban és 2007-ben folytatások (Ferenczi Géza és István, illetve e sorok írójának felmérései) eredményei határozottan cáfolják e meglátást, ugyanis a középkori építésű várnak nincsenek előzményei.

A vár maradványaiból ma csupán a mintegy 1000 m²-es területet ovális alakban kerítő, 4-5 m széles, 2-3 m mély árok ismerhető fel, területére északkeletről lehetett bejutni. A részletesen feltárt falmaradványokból egy 12x15 m alapterületű kővár alapjait lehetett kikövetkeztetni. A várfalak két periódusban készültek: az 1,50–1,70 m széles falazatot belülről egy keskenyebb fallal egészítették ki. Délnyugaton a kővár bejáratát is sikerült megfigyelni, melynek küszöbszintje 40-50 cm-rel a járószint fölé magasodott. A várfalon kívül, ennek tövében, egymástól 2,5 m távolságban kibontott két nagyméretű oszlophely a fal külső síkja előtt álló fakapura enged következtetni.

A vastag, belső köpennyel ellátott várfalak egy *többszintes toronyépület* képét rajzolják ki előttünk, melyet *árok és feltehetően palánk erősített.* A toronyvár bőséges régészeti leletanyaga (széttört agyagedények darabjai, elfogyasztott állatok csontjai, kevés fémtárgy), mely túlnyomórészt a várfalakon kidobált személtretegből származik, azt tükrözi, hogy a várban intenzív élet zajlott. A külső, habarccsos építési szintből származó hullámvonal-köteges, egyszerű profilképű fazék Kustalyvár építésének korát a 12. századra keltezi, a leletanyag zöme pedig azt jelzi, hogy a vár fennállásának fénykora a tatárjárás elé tehető és több évtizednyi folyamatoságot feltételez.

Kustaly vára nem állt egymagában a Rika erdőben. Közvetlen építészeti párhuzamai, rokonai alig 5-6 km-re délkeletre található a Rika- és a Nádas-patak közti Boldi-hegy (684 m) magaslatán, a Persányi-hegység kelet-nyugat irányú keresztgerincén. Két, egymástól 400-500 m-re emelt toronyépületről van szó: Rika/Réka és Attila váráról (a szakirodalomban nin-

A Rika erdei toronyvárak a középkori gerincutakkal (III. katonai felmérés alapján)

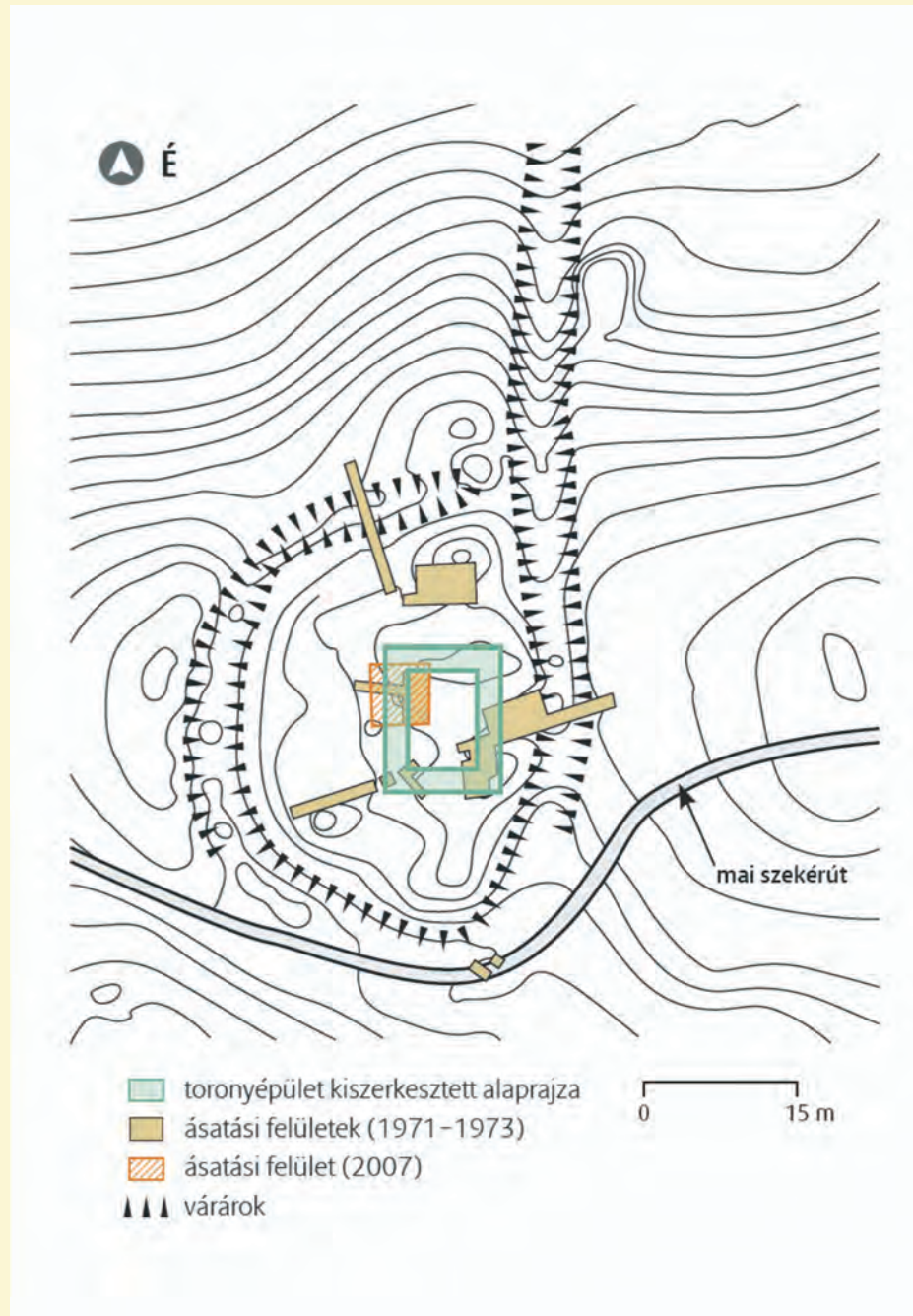

csen konszenzus az emlékek elnevezését illetően, ezért keleti és nyugati tornyoknak, együttesen pedig *rikai vagy boldi-hegyi toronyváraknak* nevezem az objektumokat).

A 8,5x8,5–10 m alapterületű, mára teljesen elpusztult keleti torony régészeti kutatása nemrég folyt, szegényes Árpád-kori leletanyagot hozva napvilágra. A magas felszíni falakkal álló nyugati torony alapterülete 16x10 m, falvastagsága 2,4 m. A lekerekített sarkú építmény bejárata a nyugati oldalon volt, a járószint fölött 1,3 méterrel. Utólag a keleti és a déli falat ezek középső szakaszáig kívülről 0,80–1,10 m vastagságú falköppennyel egészítették ki. A Bordi Zsigmond Loránd és Dénes István által végzett ásatások során gazdag leletanyag került felszínre, főként kerámia, illetve csont- és vastárgyak (nyílhegyek, kések stb.), a 12. századra keltezve a vár építését. A tornyok környezetében keleten és nyugaton, a hegyerincre merőlegesen földsáncok és árkok húzódnak, a nyugati torony mellett feltárássra került egy többszörösen megújított útfelület is.

Kustaly vára és a rikai/boldi-hegyi toronyvárak nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A rikai nyugati torony és Kustaly várának helyzete (hegygerinc nyerge) teljesen megegyezik. Építési technikájuk, formai elemeik szintén azonosak (két periódusban épült többszintes tornyok külső védelmi vonallal). Az előkerült kerámiaanyagban formailag szinte megegyező edénytípusokat találunk, díszítőelemeik is meglepően hasonlóak. E leletcsoportok analógiáiként két kelet-erdélyi, 12. századra keltezett földvár régészeti hagyatéka hozható fel: az Olt menti szászugrai és a Tölgyesi-szoros erdélyi bejاراتánál álló karácsonykői (Piatra Neamț-i) erődítmények.

A középkori magyar várépítészetben, és különösen a Magyar Királyság keleti határvidékén szokatlanul korai keltezésű *Rika erdei toronyvárakkal* (Kustaly vára és a rikai/boldi-hegyi toronyvárak) egy időhorizontba sorolható kővárakra alig találunk példát Erdélyből. A 12. századra keltezik a Szászvároson feltárt, toronyépületből és rotundából álló, földsánccal és árkokkal övezett erődítményt, illetve a szörénységi Illyéd („Oblita”) területé-

ről ismert lakótornyot, mellette kápolnával, ez utóbbit pénzérmék datálják az Árpád-kor derekára. A Rika erdőben található toronyvárak legközelebbi építészeti párhuzama Küküllővár első kővára: 9-10 m oldalhosszúságú, 2,5 m vastag falú toronyépület, sáncsal és vizesárokkal védve. A vártípus további előfordulásai, melyek közt fából épült tornyokat is találunk – a kis felületű ásatások tanúsága szerint –, valószínűleg már a tatárjárás után épültek (Sajómagyarós, Küküllőfőhéregyháza, Szászdálya, Alsórások, Kézdialmás, Gyergyószentmiklós). Az utóbbi példák esetében a központi tornyot kőfállal övezték.

Kustaly várának régészeti geodéziai felmérése (Sófalvi András – Serfőző Antal – Kuti Ildikó)

A korabeli építészeti párhuzamok sem nyújtanak elegendő fogódzót a Rika erdei toronyvárak építőinek és funkciójának meghatározására. Sokáig hangoztatott határvár szerepük (Ferenczi testvérek) ma már meghaladott, ugyanis létrehozásuk idején – a régészeti leletek tanúsága szerint – már a külső, Háromszéki- és Csíki-medence is a Magyar Királyság részét képezte. Ezzel szemben, a formai analógiákra hivatkozva, felmerült magánföldesúri létesítésük is. Ezt a né-

História

zetet vallottam korábban jómagam is, a Rika helynévben az egykori birtokos megszemélyesítését sejtve. E vonatkozásban nem sikerült meghatározni a feltételezett birtoktest településtörténeti határait, az viszont megállapítható volt, hogy a toronyvárak a ma ismert középkori falvaktól (Oklás, Vargyas, Felsőrakos) viszonylag távol épültek fel, egy nagy kiterjedésű erdőség területén.

Topográfiai kutatásaink és ásatások eredményei igazolják, hogy a Rika erdei toronyvárak olyan gerincutak mentén épültek, amelyek használata egészen a késő népvándorláskorig visszavezethető. Vargyas irányából a Kustaly-tető (751 m) érintésével a Likat-mezőn keresztül haladó út Kustaly vára előtt tér rá a Persányi-hegység fő gerincére és halad a Heveder hegyese (808 m) felé. A közelmúltban végzett régészeti feltárásunkból derült ki, hogy az út használata legalább a 8-9. századra nyúlik vissza, az elzárása végett épített sáncszerkezet leégett maradványainak radiokarbon vizsgálata szerint. Kustaly vára mellett, a hegygerinc déli oldalán egy nagyméretű sánc és árok zárta le a fenti gerincutat. Az Erdővidékről a Boldi-hegyre felkapaszkodó, a Persányi-hegység kelet-nyugat irányú keresztgerincén átkelő másik út a rikai toronyvárak mellett haladt el, majd a Fehérkút-tető – Közbérc-feje (788 m) érintésével a Kapus-tető után ereszkedett a Kis-Homoród völgyébe, melyet valamikor hármassal töltéssel sáncoltak el az Írott-kő előtt.

A Rika erdei várak környezetének helynévanyaga és földrajzi elhelyezkedése más történelmi reliktumokat is megőrzött. A Kustaly várához közeli Gyepübükke, Határ-patak és térképészeti adatok jól tükrözik azt az egykori állapotot, melynek értelmében a vár Udvarhelyszék határán kívül állott a középkorban. Ennek elsőrendű bizonyítéka, hogy legfőbb párhuzamai – a rikai/boldi-hegyi toronyvárak – egészen a 19-20. századig szintén nem tartoztak a Székelyföldhöz.

*Légifelvétel Kustaly váráról (fent)
Kustaly várának nyugati árka (középen)
A rikai nyugati torony feltárt falrészletei (lent)*

Kustaly várának bejárata, 2007. évi ásatás

Kustaly vára és a Rika erdei várak történeti szerepének értelmezéséhez Udvarhelyszék székelység előtti múltjába kell visszalépnünk. Szakirodalmi közhely, hogy Székelyudvarhely neve egy Árpád-kori királyi udvarhely nyelvi kövülete, melyet feltételelesen a késő középkori, fejedelemség kori vár helyére szokás lokalizálni. E királyi udvarhelyhez tartozó birtokok a későbbi Udvarhelyszék területének nagy részét magába foglalták. Szolgáltató népeire utaló helyneveken kívül, mint a Homoród menti Daróc (vadfogó), Lövéte (lövő) és a Küküllő menti Solymos (solymár), egy másik fontos tényező látszik ezt közvetve alátámasztani: a sóvidéki és Homoród menti sólelőhelyek. Azt hiszem, nem véletlen, hogy *Kelet-Erdély és a későbbi Székelyföld sóbányáit magába foglaló területen jött létre a kora Árpád-kori királyi magánuradalom egyik legfontosabb erdélyi birtokteste, amelynek keretében a 12. században egy erdőispánságot szerveztek meg, központja alá rendelve a terület gazdasági erőforrásait és szolgáltató népeit. A későbbi Udvarhelyszék határain is túlnyúló erdőispánság fontos elemei lehettek a Rika erdei toronyvárak (hasonló toronyépületeket a Magyar Királyság északi erdőuradalmaiban, pl. Zólyomban találunk), melyek körzetében a régészeti feltárások által felszínre hozott állatsontok tanúsága szerint jelentős*

mértékű vadászat folyt, többek közt bölényeket is elejtettek a Rika erdőben. Az Árpád-kori erdőuradalom egyik közvetett, nyelvi bizonyítéka lehet a 14. századtól ismert, Udvarhelyszék területére kiterjedő alesperesi kerület, *Erdőhát* neve, illetve nagy valószínűséggel ez köszön visza a szomszédos Erdővidék tájegység megnevezésében is. E várak viszonylag kis területen való sűrűsödése és fontos útvonalak mentén való fekvése viszont nagyobb súlyt kölcsönöz nekik, mint a birtokigazgatási, vadászati szerepkör. Hogy milyen feladatot töltöttek be a Rika erdőn áthaladó utak ellenőrzésében és a térség védelmében, lehetett-e kapcsolatuk a Homoród menti Árpád-kori sókitermeléssel, vagyis annak kereskedelmi szabályozásával, azt további kutatóknak kell eldönteniük.

A királyi birtok eladományozásának folyamatában a 14. századra a

Árpád-kori fazék töredékei Kustaly várának építési szintjéről

Kustaly várának maradványai az északnyugati oldalon, 2007. évi ásatás. A mellékelt felvételeket a cikk szerzője készítette.

Rika erdei várak Küküllő, majd Fehér vármegye részévé váltak, Kustaly várának környezetét az udvarhelyi székelység feltehetően már évszázadokkal ezelőtt megszerezte. Földrajzi adottságaik nem tették lehetővé, hogy e toronyvárak a jól védhető környezetben épülő nemesi magánvárak sorába emelkedjenek a 13. század második felében. Az erdők mélyén megbúvó építmények lassan pusztulásnak indultak és az évszázadok folyamán a feledés homályába merültek. A királyi erdőuradalom szomszédságában megtelepedett székelyek hagyományai nem őriztek meg valós történelmi elemeket a Rika erdei várak múltjáról, sőt, a rikai nyugati torony létezéséről teljesen megfeledkezett a kollektív emlékezet.

A Rika erdő középkori várak, Kustaly vára és a rikai toronyvárak, formai jellegzetességeik és funkciójuk révén a terület Árpád-kori sajátos fejlődésének építészeti lenyomatait, időrendi besorolásuk alapján pedig az erdélyi kővár-építkezés korai előfutárainak tekinthetők.

Sófalvi András

N
O S
Rakoci Deputata
Mentis commendatus retere
riorum nostrorum singularium
his Martini Sandor de K...
et impendit, ac in posterum quog
notore Principatus plenitudin
culorum, annuenerat, aggreg
per praesentes. Decemones e
pro ueis & indubitatiss Primip
tis, libertatibus immunitatib
consuetudine utantur. Fruus
Martinus Sandor, haeredi
instrumentis militariibus ben
per interese, voluque &

G E O R
negis Transilvania, partium regni Hungar.
secentiam significantes quibus expediat unioeris; Quod
proprietate factam interea ionentis, tum ueo attoneis
his, quis ipse nobis, et regno huius nostro Transiluanie,
exhibitor et imponerunt esse. Eundem igitur Mart
ni cocum et numerum, reorum & indubitationum h
cooptant, et adscribentur ducimus, pro ut amonem
preste ut a modo in posterum idem Martinus Sa
& repuerentur, omnibusq, & singulis iis honoribus, gratiis, Pr
Prerogatiuis, quibus coctere ueri naci Primipuli,
& gaudent, presertim ueri, sui, & gaudeat u
quae et libertatibus ipsius unioeris, bonis equis, fr
structi, omnibus bellis expeditionibus, pro nece
vibus nostris interuiae debeant et sim
ostras majore & auctoritate sigilli no

G I V S
nus, & Siculorum Comes & ff.
ut cum ad nomenclator fidelium Prorum Consilia
de condonatis fidelitate & fidelibus ueritatis Agi
pro bonorum & temporum varietate fideliter exhibent
num Sandor, ex gratia nostra et postfacis
Regni nostri Transiluanie Primipulorum, s
mus aggregamus, conpamus, et adscribimus
Sandor, haeredesq, et posteritates ipsius unioeris,
singulis iis honoribus, gratiis, Pr
Primipuli, quomodocumq; de luce, & ab antiqua
teant atq; iurante. Ita tamen ut ipse
fideis, galeis, clypeis, loriciis, hastis, aliisq;
regni, rationesq, temporum suscipiendis, im
n eius in memoriam firmatam
notatas memorato Martinus Sandor

perpetuam presentibus
spuugue haeredibus, et post
in Curiae nostra
MO. SECCOEW
perpetuus Rakoci
J

BAJULIA die tricia Mensis
MO. SECCOEW
QVJNOVAGESI
perpetuus Rakoci
J

CA TVM
peilis, Anno Domini MILLESI
MO. 202.
Johannes Florent de
P. Mar. Sec. P. S.

II. Rákóczi György 1650-ben kibocsátott lófőcsítő levele kénosi Sándor Márton javára (446. sz. irat).
Lásd ciklkünket a 25. oldalon.